

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za historiju

Crvena armija

Završni magistarski rad

Student: Edin Selimović

Mentor: Doc. dr. Amila Kasumović

Sarajevo, 2018.

Sadržaj

1.0 Uvod.....	3
2.0 Doba između dva svjetska rata	7
2.1 Revolucija i nastanak Crvene armije	7
2.2 Komplikovan odnos Hitlera i Staljina	12
2.3 Početak rata i napad na Poljsku	16
3.0 Katastrofa Barbarosa.....	18
3.1 Neuspjeh Zimskog rata i reforme	18
3.2 Događaji pred invaziju na SSSR.....	21
3.3 Početak Velikog domovinskog rata	24
4.0 Oslobodioci ili okupatori?	31
4.1 Od Staljingrada do Berlina	31
4.2 Mišljenje stanovništva o Crvenoj armiji	37
4.3 Odnos sa Saveznicima	41
4.4 Posljedice dolaska Sovjeta u Istočnu Evropu	45
5.0 Zaključak	49
6.0 Literatura.....	52
6.1 Internet.....	52
6.2 Knjige.....	52

1.0 Uvod

Kroz ljudsku historiju vođeno je previše ratova i vojnih sukoba, koji su sa sobom odnijeli ogroman broj života vojnika i civila. Međutim, broj žrtava je dugo vremena bio ograničen samim brojem svjetske populacije i razvijenošću vojne tehnologije. Stvari su se počele mijenjati prvo sa izumom barutnih oružja, a potom i artiljerije, a prvi moderni sukob, sa oružjem koje postoji i danas je Prvi svjetski rat. U tih četiri godine rata, raspala su se četiri stara carstva, društva su desetkovana, industrija i privreda su trpile užasne nestašice, a broj mrtvih se mjerio u milionima. Ipak, koliko god strašan bio, nije najsmrtonosniji sukob u historiji. Ova neslavna titula pripada nasljedniku, Drugom svjetskom ratu.

Sukob ideologija, (koji je na neki način zahvatio svaki kontinent, i skoro svaku zemlju na svijetu, gdje su se žestoke borbe vodile na širokim frontovima po Evropi, Africi i Aziji, a sve ukupno je u ratu poginulo oko 70 miliona ljudi, iako se pravi broj ne može utvrditi) je pokriven u mnogim naučnim radovima, ali stalno se pišu novi, istražuju novi podaci, a to nam govori da se još uvijek ima mnogo toga reći o Drugom svjetskom ratu. Uslijed politike njemačkog vođe Adolfa Hitlera, Evropa je pala pod njegov utjecaj, osim Britanije, Rusije i neutralnih država. Britanija je nakon pada Francuske ostala sama u borbi protiv sve jače Njemačke, i pružala je otpor na moru, u zraku i u Africi, otpor koji je bio bitan, ali nije bio ključan. Podaci i istraživanja pokazuju da je oko 81% svih njemačkih žrtava u ratu nastalo, ne u Africi ili u Francuskoj, nego na ravnicama istočne Evrope, u borbi protiv Crvene Armije Sovjetskog Saveza.

Crvena Armija, osnovana nakon oktobarske revolucije u Rusiji, služila je kao boljševičko sredstvo odbrane u građanskom ratu, koji su naposljetku i pobijedili. Osnivač armije, Lav Trocki, je protjeran iz države od strane Gruzijca Jozefa Staljina, koji je zauzeo autoritativni stav, zavladao je najvećom državom svijeta brutalno i čeličnom voljom, što njegov nadimak „Staljin“ zapravo i znači. U stalnom strahu od povratka Trockog i njegovih pristalica, odlučio je „očistiti“ partiju, vojsku i čitav državni aparat od svih onih koje je smatrao prijetnjom. Posebno jak udarac je primila Crvena Armija, koja je obezglavljena morala dočekati njemačku invaziju u junu 1941. godine bez iskusnih generala, sa zastarjelom opremom i slabom strukturnom organizacijom. Nespremnost na invaziju se ogledala u užasnim gubicima prvih mjeseci rata, kada su Nijemci od okolice Varšave došli pred Moskvu bez ogromnih poteškoća. Naravno prepreka je bilo, crvenoarmejski su pružali žestok i junački otpor u odbrani domovine,

bilo u pograničnoj tvrđavi Brest ili u velikim gradovima kao Smoljensk, Odesa i Rostov. Kada su se oporavili od šoka, i preusmjerili svu industriju na ratne svrhe, Sovjeti su uspjeli da zaustave napadača kod Moskve, i tako je Hitlerov plan o brznoj pobjedi zauvijek propao, kao i mit o njegovoj nepobjedivosti. Teškim radom, sa dosta žrtava, u iduće četiri godine će Crvena Armija okrenuti ratnu sreću, sve dok se sovjetska zastava u maju 1945. godine nije zavijorila nad Berlinom.

Ovdje će uz pomoć modernih istraživanja, ali i osvrtaja na ranija, biti analiziran položaj Crvene armije, i njena evolucija od nastanka do pobjede. Koji su razlozi za nespornost vojske da zaustavi invaziju u prvim mjesecima, kako su crvenoarmejci reagovali na nenajavljen napad, kako su jedinice preživjele i reorganizovale se, i kako je Armija od velikog gubitnika postala glavni pobjednik Drugog svjetskog rata. Cilj rada je ambiciozan, pogotovo uzevši u obzir da se ovo pitanje ne može objasniti tako lako i sa fokusom na samo jedan faktor. Pobjedu je Crvena armija dobila kroz veliku transformaciju, a potrebno je jasno razumijeti šta i kako se desilo. Stoga, rad će se smatrati uspješno odrađenim ako se jasno pokaže kako je nastala Crvena armija, i zašto je uspjela da preživi turbulentne godine građanskog rata, koje su posljedice Staljinove vladavine, pogotovo čistki, na Crvenu armiju, kako se vojska transformirala od gubitnika u Drugom svjetskom ratu do glavnog pobjednika, i šta je značio dolazak crvenoarmejaca u istočnu Evropu.

U radu će neka od glavnih pitanja biti nastanak Crvene Armije i učešće u građanskom ratu, Čistke i njihove posljedice na vojsku, saradnja sa Hitlerom i podjela Poljske, te kakve je pozitivne posljedice to donijelo za budući rat, Zimski rat sa Finskom i reforme koje su proizašle iz njega, početak invazije na SSSR, i konačno ulazak Crvene Armije u istočnu Evropu, te da li je to predstavljalo oslobađanje ili okupaciju za ljude koji su tu živjeli. Ovo je veliki broj tema, a naravno da ih ima i ogroman broj kojih se ne stigne ni pomenuti, radi objektivne širine ove materije i relativne prostorne ograničenosti ovoga rada.

Ovaj period prošlosti je jako dobro pokriven historiografskim djelima, te zaista ne manjka dokumentacije i podataka o ovome periodu. Ovo stanje stvara jedan drugačiji problem, kada je djela previše, i kada se treba birati koje podatke i iz kojeg rada uzeti kao ključne. Od pedesetak knjiga koje su korištene u radu, neke su bile ključnije, a neke su korištene samo kako bi se dao osjećaj perspektive. U ovaj rad su uključena djela pisana odmah nakon Drugog svjetskog rata, koja su za današnje standarde možda i prevaziđena, ali prijeko potrebna u razumijevanju nekih pitanja.. Korišteni su i memoari učesnika, Čerčila i Žukova, koji daju

vojnički i politički pogled na sve što se dešavalo, tu su i djela ruskih autora koji pišu svoju vlastitu prošlost, knjige i enciklopedije iz marksističkog doba, koje su najbolji primjer stalnog mijenjanja broja žrtava na obje ratne strane.. Ipak, najvrijedniji dodaci u ovom radu su bile moderne, najnovije knjige na svjetskom tržištu, koje daju neke nove perspektive i poglede na sve što se u ratu izdešavalo.

Možda i najkvalitetnija knjiga korištena u pisanju ovoga rada je Drugi svjetski rat od Antonija Bivora koji se stavlja u poziciju običnog vojnika u rovovima kod Moskve ili na mjesto gladnog civila u Lenjingradu tokom opsade, i zaista otvara nove poglede u cijeli period, i tako je napisao fenomenalan rad. Osim Bivora, Britanac Maks Hejstings piše o Drugom svjetskom ratu analizom pisama učesnika, dnevnika koji su ostali od običnih ljudi, novinskih članaka i svjedočanstvima preživjelih. Ovaj civilni pogled na rat je zaista osježivajući, i rado je uključen u ovaj rad.

Još nekoliko autora vrijedi istaknuti kao ključne u pisanju ovoga rada. Prvi od njih je svakako Đuzepe Bofa, koji je svojim ogromnim radom o povijesti Sovjetskog Saveza približio tu izolovanu državu običnom narodu na drugačiji način, gdje je pisao i o pozitivnim i o negativnim događajima iz povijesti ove države, a samim tim i Crvene Armije. Na kraju, djelo bez kojeg ova master teza ne bi bila ista je biografija Staljina od Roja i Žoresa Medvedeva. Staljin nije ključna tema ovoga rada, ali jeste njegovo ponašanje krajem juna 1941. godine, koje su ova dvojica autora perfektno uradili. Možda uslijed činjenice što su Rusi, ali zaista su donijeli neke podatke, koji se teško gdje drugo mogu pronaći, ali provjerene i dobro utemeljene podatke.

U radu je korištena mješavina hronološko-tematskog pristupa, radi što urednijeg pregleda razvoja odnosa. Tri tematske cjeline su rađene po hronološkom pristupu, prateći razvoj Crvene Armije kroz decenije prije izbijanja rata i sam tok rata. Prednost ovakvog prisupa radu je višestruka; omogućena je detaljna analiza mišljenja i usporedba istih u više pitanja, posmatra se šira slika u sve tri tematike, te se u svakoj od tematskih cjelina može pronaći uzrok za rane poraze i konačnu pobjedu u Drugom svjetskom ratu od strane Crvene Armije.

Rad prati i odnose Sovjetskog Saveza i Njemačke do 1941. godine (Operacije Barbarosa), kada je sva diplomatija pala u vodu, a ove dvije države se našle na suprotnim stranama u novom ratu. U radu su pokrivena tri najznačajnija segmenta Armije: nastanak, borba protiv Njemačke i ulazak u istočnu Evropu. Crvena Armija je nastala u turbulentnom periodu historije Evrope kada su se krojile nove granice, a ideologije jačale više nego prije. Borba protiv Njemačke i njihovih saveznika je bila ključna ne samo za postojanje Sovjetskog Saveza, već i

kao glavni faktor koji je na kraju i srušio Hitlera i njegov režim. Naposljetku, ulazak Crvene Armije u zemlje istočne Evrope je za narednih pedeset godina odredio njihovu sudbinu, pa je stoga bitno detaljnije pogledati i šta je on zapravo predstavljao.

2.0 Doba između dva svjetska rata

2.1 Revolucija i nastanak Crvene armije

U Prvom svjetskom ratu, ono malo uspjeha što je ruska vojska ostvarila je bilo zahvaljujući austrougarskim greškama. Nije bila dovoljno moćna da porazi Nijemce.¹ Nijemci su Rusima nanosili poraz za porazom, sve do primirja, pa i mira u Brest-Litovsku, marta 1918. godine. Tu će Lav Trocki dobiti zadatak da Rusiju izvede iz rata. Pregovori su bili okrutni po novu vladu, ali nakon novih ofanziva Nijemaca boljševici su ostali bez opcija. Bez Trockog koji se povukao, delegacija je potpisala mir i prepustila sve zapadno od današnjih granica Rusije.²

Pred Revoluciju, nastaju nove vlade u Rusiji, ali i njene opozicije u vidu Sovjeta. Oni su u prvom redu bili sastavljeni od predstavnika vojnih jedinica i industrijskog radništva.³ Cilj revolucionara je bio da se okonča rat. Međutim, kako nije bilo izgleda da se zaključi mir sa Njemačkom, vojnici su ratovali protiv volje.⁴ Vođa Privremene vlade, Kerenski je ukinuo smrtnu kaznu za dezerterstvo u vojsci, a to je dovelo do odlaska skoro milion vojnika svojim kućama. Ipak, podrška za rat i Privremenu vladu je trajala sve do sredine 1917. godine, kada general Brusilov⁵ pokreće i gubi svoju ofanzivu prema Austro-Ugarskoj. Iako sa relativno malim gubicima, ova bitka je prelila čašu. Sa Privremenom vladom je i službeno bilo gotovo, a budućnost je bila u boljševičkim rukama.⁶

Uslijed strašnih nereda po Petrogradu i ostalim velikim gradovima, vjekovna dinastija Romanov je napustila ruski tron abdikacijom cara Nikolaja II 12.3.1917. godine^{7 8} Odmah nakon njega abdicirao je i njegov brat Mihajlo. Privremena vlada, koja je imenovana umjesto njega je nastavila rat sa Centralnim silama i sa svojim stanovništvom. Ti dani su bili turbulentni, jer će se u nekoliko mjeseci izmijeniti čak četiri vlade, a posljednju će načiniti socijalista

¹ Maks Hejstings, *Katastrofa II: 1914.- početak kraja*, Laguna, Beograd, 2014, 162.

² Dž. Dž. Mejer, *Svet se ruši: Povest o Velikom ratu 1914-1918*, IK Filip Višnjić, Beograd, 2015, 534.

³ Mejer, *Svet*, 444.

⁴ Obolenski Dimitrije/ Oti Robert, *Istorija Rusije*, Clio, Beograd, 2003, 293.

⁵ Brusilov je do svoje smrti 1924. godine služio u Crvenoj armiji. Mejer, *Svet*, 611.

⁶ Mejer, *Svet*, 485.

⁷ Željko Fajfrić, *Ruski carevi*, Tabernakl, Sremska Mitrovica, 2012, 527.

⁸ Bivši car i njegova porodica su pogubljeni u Jakaterinburgu u Sibiru od strane crvenoarmeja. Mejer, *Svet*, 610.

Kerenski.⁹ No, čak je i on izgubio moć pred sve jačim Sovjetima koji dižu ustanak 6. i 7. novembra,¹⁰ događaj koji je ostao zapamćen kao Oktobarska revolucija.¹¹ Komunisti su dobili na moći od povratka Vladimira Lenjina iz prognanstva iz Švicarske (uz pomoć Njemačke), i njegovog preuzimanja vođenja stranke. Nova vlada, pod imenom Vijeće (ili Sovjet) narodnih komesara je pomjerena iz Petrovog grada u Moskvu.^{12 13}

Dana 23.1.1918. godine, pod imenom „Radnička i seljačka Crvena armija“ osnovana je nova vojna sila boljševičkog pokreta, sa simbolima petokrate crvene zvijezde na uniformama.¹⁴ Crvena armija je pod utjecajem boljševičke stranke sve brže od dobrovoljačke i polupartizanske prelazila u profesionalnu vojsku. Otac ove vojske, najzaslužniji za njenu organizaciju bio je Lav Trocki.^{15 16 17} Ruska država je prestala da postoji, razbila se u nezavisne republike, pokrajine i područja koja su se upetljala u građanski rat. Crveni i Bijeli su širom Rusije vodili strašan rat, krvaviji od Prvog svjetskog, tako dodatno pritiskajući ruski narod.¹⁸

Rat je vođen na tri glavne fronte: Južni (Ukrajina, Don, Kuban i Kavkaz), Istočni (Volga i Sibir) i Sjeverozapani (Baltik i Poljska).¹⁹ Do proljeća 1918. godine je u Crvenu armiju pristupio veliki broj ljudi, te je tada već brojala 200.000 vojnika, a iduće godine već skoro dva miliona, kako navodi Žukov, iako se nigdje drugo ne može naći podatak o ovolikom broju.²⁰ Veliki broj oficira u ovoj novoj vojsci su bili stari oficiri iz carske vojske, a Trocki je tvrdio da je bilo neophodno njih angažovati, jer u suprotnom ne bi imali dovoljno vremena za razvoj

⁹ Formiraju se i drugi organi vlasti, paralelni, ali nasuprot vladi - Sovjeti. U njima su najaktivniji boljševici, ali malobrojniji su u odnosu na menjševike. Parolom „mir, hljeb i zemlja“, boljševici će pridobiti ogromnu podršku u vojsci i narodu. Termin „boljševici“ zapravo i znači „članovi većine“, za razliku od „menjševika“ što znači „članovi manjine“. Razlika ovih ograna bivše Ruske socijaldemokratske radničke partije je u sredstvima preuzimanja vlasti. Menjševici su se zalagali za umjerenije, demokratsko djelovanje, dok su boljševici otvoreno bili spremni na nasilna sredstva.

¹⁰ Po tadašnjem računanju vremena u Rusiji je to bio 25.10., dan koji se smatra prvom vojničkom pobjedom Revolucije. Novica Vojinović, *Lenjin i stvaranje sovjetske države*, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1970, 161.

¹¹ Fajfrić, *Ruski*, 530.

¹² Asa Briggs, *Povijest svijeta*, Reader's Digest, London, 1996, 533.

¹³ U početku je Sovjet narodnih komesara vršio vlast u vidu ministarskih dužnosti, u tijesnoj vezi sa Komitetom Komunističke stranke, čiji je sekretar i postao apsolutni vladar. Šarl Senjobos, *Uporedna istorija evropskih naroda*, Dereta, Beograd, 2013, 424.

¹⁴ *Teaching contemporary southeast European history I*, CDRSEE, Thessaloniki, 2016, 23.

¹⁵ Fajfrić, *Ruski*, 530.

¹⁶ U ovo vrijeme je Lav Trocki bio ratni komesar. Briggs, *Povijest*, 120.

¹⁷ Čak i sam Trocki za prve vojnike u Armiji kaže da su to bili „vagabundi najgore vrste“. James Bunyan/ Harold Henry Fisher, *The Bolshevik revolution 1917-1918: documents and materials*, Stanford University Press, Stanford, 1961, 569.

¹⁸ Koliko je period Revolucije, građanskog rata i posljertnog doba bitan za Rusiju i svijet, govori podatak da je samo do 1967. godine izdano bar 2439 djela sa tim temama. *Oktobarska socijalistička revolucija*, Jugoslovenski zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja, 1967, 338.

¹⁹ Martin McCauley, *Rise and fall of Soviet Union*, Routledge, New York, 2013, 60.

²⁰ G.K. Žukov, *Uspomene i razmišljanja I*, Globus, Zagreb, 1980, 80.

vlastitog oficirskog kadra.²¹ Međutim, ovo je bila na brzinu sastavljena vojska, daleko od profesionalnog sastava. Glavni sastav ove nove armije su činili novaci i bivši časnici Carske vojske. Kako bi funkcionisala, Lav Trocki je u svaku jedinicu Crvene armije postavio političke komesare koji su širili propagandu i reportirali o mogućem nezadovoljstvu.²² Počeci buduće doktrine kontrole vojnih sastava tokom Drugog svjetskog rata su se nazirali već u građanskom ratu.

Ruski građanski rat je trajao sve do 1921. godine, a iz njega je Rusija izašla kao velika socijalistička, ali razrušena i izolovana država. Jedan od glavnih razloga za to, čak i uz direktnu vojnu intervenciju četrnaest država^{23 24}, je bila rascjepkanost i neujedinjenost „Bijelih“.²⁵ Trijumf boljševika je omogućio da se mnoge republike organizuju u jednu državu, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, koji je službeno proglašen 30.12.1922. godine.^{26 27}

Ova nova država se našla u potpunoj izolaciji od ostatka svijeta, sve do sredine 1930-ih godina. Da li radi straha od prve komunističke države na svijetu, ili jednostavno od vjekovnog rivalstva sa Rusima, sva diplomatska vrata su bila zatvorena za SSSR. Sa Vajmarskom Njemačkom je SSSR sklopio nekoliko ugovora, posebno oko obučavanja vojske i razmjene tehnike, a čak je potpisan i ugovor o odbranbrenom savezu protiv Poljske. Za Vajmarsku Njemačku je ovo postao jedini način da razvijaju vojsku koju su im Saveznici ograničili. Na taj način su postavljeni temelji budućeg nacističko-komunističkog saradivanja. Upravo je ovaj ugovor i obuka Nijemaca u SSSR-u omogućio uvid u stanje u Crvenoj vojsci budućim Hitlerovim zvaničnicima. Sa Francuskom i Čehoslovačkom je SSSR potpisao sporazume o uzajamnoj pomoći 1935. godine.²⁸ Iako na terenu ovi ugovori neće mnogo značiti, bitno je da se Sovjetski Savez izvlačio iz izolacije i polako ulazio u krvotok svjetske politike. Uskoro će početi i vojno da se angažuje na svojim istočnim granicama u Kini, tačnije u pokrajini Sinkijang.

²¹ Bunyan/ Fisher, *Bolshevik*, 570.

²² Briggs, *Povijest*, 120.

²³ Vojinović, *Lenjin*, 164.

²⁴ To su: Engleska, Francuska, Japan, Njemačka, Italija, SAD, Čehoslovačka, Srbija, Kina, Finska, Grčka, Poljska, Rumunija i Turska. Michael Sayers/ Albert Kahn, *Tajni rat protiv Sovjetske Rusije*, Kultura, Beograd, 1949, 88.

²⁵ Za bijele su se borili mnogi pripadnici gornje i srednje klase, anarhisti, seljaci, nacionalisti, ali i antiboljševički orijentisane lijeve stranke. McCauley, *Rise*, 60.

²⁶ Briggs, *Povijest*, 533.

²⁷ U SSSR su se ujedinili Ruska SFSR, Ukrajinska SSR, Bjeloruska SSR i Zakavkaska SFSR. Gustav Vlahov, *Uređenje Sovjetskog Saveza*, Kultura, Beograd, 1945, 8.

²⁸ *Drugi svetski rat I*, Mladost, Beograd, 1969, 37.

Nakon rata je vojska demobilisana, i broj vojnika se tada kretao oko pola miliona. Ipak, kako i Žukov u svojim memoarima kaže, ta vojska je bila slabo opremljena; nedostajalo je tehnike i naoružanja, oprema je bila zastarjela i beskorisna, a motorizacija skoro da nije ni postojala.²⁹ Osim vojske, Žukovljeve riječi se mogu prenijeti na cijelu državu, koja je ostala sa slabom infrastrukturom i industrijom. Rusija nikada nije važila za najrazvijeniju državu, a uslijed stalnih ratova još od 1914. godine, ništa novo nije stiglo ni da se napravi.

Sudbina Lava Trockog³⁰ je promijenjena sa smrću Vladimira Lenjina.³¹ U borbama za vlast je nadmašen od strane harizmatičnog Jozefa Staljina, a njihove ideološke razlike (Staljinov „Socijalizam u jednoj zemlji“³² i Trockova „Svjetska revolucija“) su doveli do njegovog izbacivanja iz ruske Komunističke partije 1927. godine. Protjeran je u Aziju, a onda i iz Sovjetskog saveza. Naposljedku je izbjegao u Meksiko, gdje je ubijen 1940. godine.³³ Njegov ubica je bio španski komunista Ramon Mercader, za kojeg postoji jaka sumnja da je djelovao po Staljinovom naređenju.³⁴ ³⁵ Nakon što je otjerao Trockog, na 14. partijskom kongresu 1925. se Staljin okrenuo prema bivšim saradnicima Zinovjevu i Kamenjevu, te je nakon toga njegova vlast bila osigurana.³⁶ Staljin je postao čovjek od čelika, koji je imao apsolutnu vlast nad najvećom državom svijeta. Počeo je da je jača, razvija i unapređuje, a jedna od institucija koja je najprije prioritizirana je bila vojska.

Tek će od 1929. godine u Sovjetskom Savezu početi masovne proizvodnje tenkova, naoružanja koje će biti glavni oslonac za Crvenu armiju u nadolazećem ratu. Ti tenkovi su mnogo poslužili i u ljeto 1939. godine, kada je Japan bez objave rata provalio na teritorij Mongolije, sovjetske marionete. Nakon žestokih borbi, do 30.8. je, pod komandom Žukova, japanska vojska protjerana preko granice, a mir koji je nastao u istočnoj Aziji je umnogome olakšao sukob sa Njemačkom za SSSR.³⁷ Sukom je službeno okončan sporazumom SSSR-a i Japana 16.9.1939. godine, a kako piše Potemkin u historiji diplomatije, granica je postala linija na kojoj su vojske bile dan prije sporazuma. Ova bitka na Halhin Golu, rijeci u istočnoj

²⁹ Žukov, *Uspomene I*, 129.

³⁰ Pravo ime Lav Bronštejn, ime Trocki je preuzeo od zatvorskog čuvara 1902. godine. Briggs, *Povijest*, 631.

³¹ Lenjin je umro nakon nekoliko srčanih udara 21.1.1924. godine. Edward Hallett Carr, *Ruska revolucija: od Lenjina do Staljina*, Globus, Zagreb, 1984. 75.

³² Još jedan cilj Staljina je bilo „civilizovanje sovjetske nacije“, što je završeno do njemačkog napada. Herbert Marcuse, *Sovjetski marksizam: kritička analiza*, Globus, Zagreb, 1983, 62.

³³ Mejer, *Svet*, 612.

³⁴ Briggs, *Povijest*, 631.

³⁵ Jedan od najbriljantnih satiričnih radova o borbama Staljina i Trockog za vlast, i njihovim posljedicama je novela Georgea Orwella „Životinjska farma“.

³⁶ Carr, *Ruska*, 87.

³⁷ Žukov, *Uspomene I*, 177.

Mongoliji, je rijetki uspjeh Crvene armije u periodu između dva svjetska rata, a ponajviše zaslugama Žukova. Moglo bi se konstantovati kako je upravo ova „probna bitka“ izgradila Žukova, koji bez nje možda nikada ne bi ni dobio šansu da brani Lenjingrad, Moskvu i Staljingrad.

2.2 Komplikovan odnos Hitlera i Staljina

Dva najjača diktatora u Evropi sredinom 20. stoljeća, Austrijanac Adolf Hitler i Gruzijac Jozef Staljin su bili ključne ličnosti Drugog svjetskog rata. Vodeći Njemačku i Sovjetski Savez, dva vladara su imali komplikovan odnos, iako se nikada nisu sreli lice u lice.³⁸ Taj odnos je počeo da se zapliće 1936. godine kada je izbio građanski rat u Španiji. Frankovi fašisti i nacionalisti, protiv vladinih republikanaca i komunista su se sukobljavali sve do 1939. godine, postajući tako dio predigre Drugog svjetskog rata, ali i pogodan teren za testiranje novih tehnologija i naoružanja. Dok su Nijemci i Italijani pomagali nacionaliste, Crvena armija se uključila u sukob pomažući republikance. Od oktobra 1936. godine je počelo slanje materijalne pomoći u vidu hrane, odjeće, opreme i oružja za republikance.³⁹

Usavršavanje aviona Pacov (I-16), masivno korištenje artiljerije, dubinski prodori, korištenje partizana kao vojske, sve su to iskustva i pouke koji su Sovjeti izvukli iz Španije, gdje je njihova pomoć spasila vladu da se ne preda već 1936. godine.⁴⁰ Brojno prisustvo crvenoarmejaca u Španiji je počelo slabiti u ljeto 1938. godine njihovim postupnim povlačenjem u SSSR, mada ih ni u jednom periodu nije bilo previše u Španiji. Procjenjuje se da taj broj nikada nije prelazio hiljadu ljudi, i to uglavnom specijalista.⁴¹ U Španiji su se mogle nazreti klice sukoba koji su dolazili. Hitler i Staljin su stajali na suprotnim stranama, indirektno ratujući jedan protiv drugoga. Njemačka i Italija su koristili intervenciju SSSR-a da pokušaju okrenuti zapadne sile protiv Sovjeta. Nakon Španije, napetost je narasla i tokom čehoslovačkih kriza, kada je SSSR nervozno posmatrao njemačku okupaciju ove države. SSSR je bio voljan pomoći, ali Poljska, koja je i sama ušla u sukob sa Čehoslovačkom, je odbijala dopustiti prolaz Crvenoj armiji do Čehoslovačke.⁴²

Postoje mnoge paralele između Staljina i Hitlera, i njihovih dolazaka na vlast. Kako navodi Alan Bullock, čovjek koji je napravio opsežnu studiju na ovome polju, jedna je, međutim, ključna razlika između ove dvojice. Hitler je na vlast došao kao vođa partije putem demokratskih izbora, a potom je zaveo svoju diktaturu. Staljin je na vlast došao nakon prave

³⁸ Godine 1913. su Staljin i Hitler, kao i Tito, Trocki i Frojd živjeli u Beču nedaleko jedni od drugih, pa je moguće da su se dvojica nekada neslužbeno i sreli. <http://www.bbc.com/news/magazine-21859771>

³⁹ Više od 50% aviona republikanske avijacije do aprila 1937. godine je poticalo iz SSSR.a, kao i skoro svi tenkovi. Pjer Brue/ Emil Temim, *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936-1939*, IK Filip Višnjić, Beograd, 2016. 241.

⁴⁰ Brue/Temim, *Revolucija*, 238.

⁴¹ Isto, 243.

⁴² Čedomir Popov, *Od Versaja do Danciga*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1976, 570.

revolucije, a u njoj nije bio glavna ličnost.⁴³ Činjenica da je Lenjin bio prvi nije nikada napustila Staljinovu svijest, a ni svijest naroda. Morao je mnogo da radi kako bi se uzdigao iznad Lenjina. Zajedničke osobine im idu dalje od diktature. Poznata je Hitlerova megalomanija, želja za što većim i krupnijim građevinama i mašinama, ali je vidljivo u sklopu industrijalizacije i petoljetki kako i Staljin ima istu narav, želeći što veće projekte, čak i izvan mogućnosti svoje države.⁴⁴

U vojnim pitanjima su obojica imali iskustvo, i htjeli su biti glavni, te da se njihova riječ poštuje. Međutim, ključna razlika, ona koja je možda i promijenila ishod budućeg rata, jeste Hitlerovo kategoričko odbijanje svih savjeta svojih generala, dok je Staljin bio voljan poslušati dobar savjet od dobrog i vjernog generala. Tako je zaostavština Hitlera i njegovog pogleda na svijet, koji su ostali poslije njega, bili poraz i genocid, a Staljinova zaostavština je bila pobjeda koja je oblikovala svijet do njegove smrti 1953., a na neki način i do dana današnjeg, dok je njegova mračnija strana bar do 1953. ostala javna tajna.⁴⁵

O Hitlerovoj politici se mnogo zna i detaljno su razrađeni njegovi diskriminatorski, kriminalni i genocidni potezi od dolaska na vlast do smrti. Posebna meta njegove mržnje su bili Jevreji, Romi, Slaveni, mentalni bolesnici i mnogi drugi. Međutim, čak i u mržnji, znao je kako mu treba što više pratioca. Najlakše je mogao pridobiti one koji su već bili simpatizeri socijalističkog pokreta i njihovih ciljeva. U svome radu *Mein Kampf*, u poglavlju „Borba sa crvenim frontom“, on jasno navodi kako je marksiste moguće pridobiti za nacistički pokret korištenjem crvene boje.⁴⁶ To je i učinjeno na najvećem nivou, stavljanjem crvene kao boje nove zastave nacističke Njemačke. Ovaj jeftini trik je izjednačavao fašistički i komunistički pokret kao socijalistički, što je običnom svijetu možda i bilo dosta, ali u ideološkom smislu oni ne mogu biti suprotniji.

Njegovo jasno preziranje Sovjetskog Saveza i komunističkih partija nije Hitlera sprječavalo da se u političkom smislu što više posveti saradnji sa istima radi vlastite koristi. Dvadeset prvog avgusta 1939. godine je Staljin (nakon propalih pokušaja pregovaranja sa Saveznicima, o čemu će riječi biti kasnije) pristao na pregovore sa Njemačkom. Čuvši za to, Hitler je navodno povikao: „Sad su moji. Sad su moji.“⁴⁷ Potpisavši pakt sa SSSR-om, Hitler je razočarao Japan do te mjere da su oni potpisali svoj vlastiti, koji je efektivno uklonio japansko

⁴³ Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel lives*, Fontana Press, London, 1991. 67.

⁴⁴ Bullock, *Hitler and Stalin*, 310.

⁴⁵ Isto, 1052.

⁴⁶ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Edicija, Beograd, 2015. 323.

⁴⁷ Entoni Bivor, *Drugi svetski rat I*, Laguna, Beograd, 2014. 46.

učesće u operaciji Barbarosi. Da li je Hitler sa ovim paktom zapravo izgubio rat? Odgovor bi zahtijevao dubinsku analizu i detaljisanje, i ulazak u alternativne vode historije, ali zanimljiv je izvještaj koji je njemački promatrač Drugog japansko-kineskog rata od 1937. godine poslao nazad kući u kojem kaže kako japanska vojska nije dovoljno dobra da se nosi sa evropskim silama, uključujući među njih i SSSR. Ovo dovoljno govori o njemačkom mišljenju o Japancima, te definiše njihovo savezništvo više kao koaliciju protiv zajedničkog neprijatelja, nego jaku vojnu saradnju.

Mada Staljin nije bio Hitlerov ratni saveznik, učestvovao je u podjeli plodova njemačke agresije. Svijet ih je smatrao dvama licima totalitarizma. Staljin se plašio Hitlera, i u budućnosti je očekivao sukob, te je potpisao sporazum 1939. kako bi taj sukob odložio.⁴⁸ Ipak, on i Hitler su još uvijek nastavljali kontakt. Čestitajući mu šezdeseti rođendan, Staljin je Hitlerovoj čestitki odgovorio riječima: „Prijateljstvo naroda Njemačke i Sovjetskog Saveza, koje je zacementirano krvlju, ima sve razloge da bude i trajno i čvrsto.“⁴⁹

Još tokom Zimskog rata je Hitler imao šansu da se uvjeri u slabost Crvene armije. Cijeli svijet je sa šokom promatrao kako bezbrojni crvenoarmejci padaju pod finskim mecima, nemoćni da probiju njihovu odbranu. Ono malo prestiža što je vojska imala se raspalo. Britanski, francuski i američki izvještaji su degradirali sovjetsku vojsku na trećerazredni nivo. Tvrđili su da bi u ratu sa Njemačkom SSSR brzo propao. To je mislila i nacistička vlada, što je svakako ubrzalo odluku o invaziji.

Nakon pada Pariza i Francuske 1940. godine, Molotov je Hitleru poslao telegram čestitke⁵⁰, dok je u Moskvi nastala panika. Nije se očekivao ovako brzi njemački napredak, nego duga borba koja će obe strane dovoljno istrošiti. Upravo je rani pad Francuske, koja se opirala šest nedjelja, poremetio ratne planove Sovjetskog Saveza.

Sredinom novembra 1940. godine je Molotov doputovao u Berlin, iznoseći Staljinove teritorijalne pretenzije od Finske do Turske. Time je Hitler potvrdio nužnost planirane invazije, koju je 18.12.1940. u „direktivi broj 21“ i potvrdio pod nazivom Operacija *Barbarosa*.⁵¹ Originalni datum početka invazije je bio 15.5., a potom je radi problema u Jugoslaviji on odgođen za mjesec dana, a kasnije je pomjeren za dodatnih sedam dana.⁵² Nacistička

⁴⁸ Hejstings, *Pakao I*, 25.

⁴⁹ Isaac Deutscher, *Staljin: politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977, 385.

⁵⁰ Hejstings, *Pakao I*, 106.

⁵¹ Hagen Shulze, *Kratka njemačka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2012, 144.

⁵² Winston Churchill, *The Second world war V, Germany drives East*, Cassell, London, 1965, 328.

propaganda je počela da priča o nametnutom ratu od strane židovskog liberalizma i „požidovljenog boljševizma sa Istoka“.⁵³ Gebelsov propagandni stroj je bio na svome vrhuncu, pripremajući njemački narod na najbrutalniji rat koji je ikada viđen.

Na neki način je početak rata Njemačke i SSSR-a bio olakšanje za Sovjete i njihov neprirodni savez sa nacistima. Iako se Staljin nadao da će mir moći trajati, to nije bio slučaj. Kada je 22.6. Ribentrop predao Sovjetima objavu rata, Molotov je na to odgovorio skoro djetinjasto: „To znači rat. Vi ste već bombardovali desetak sela bez odbrane. Mislite li da smo to zaslužili?“⁵⁴ Crvenu armiju je invazija uhvatila potpuno nespremnu, prkoseći tako tvrdnjama nekih kako je Staljin pripremao invaziju na Njemačku. Sovjetski Savez definitivno nije imao planove da napadne Njemačku, kako neki historičari tvrde, jer sve do 1942. godine ne bi bile gotove vojne reforme u Crvenoj armiji.

⁵³ *Povijest Njemačke*, Barbat, Zagreb, 1999, 228.

⁵⁴ Bogdan Krizman, *Drugi svjetski rat u memoarima Winstona Churchilla*, Skolska knjiga, Zagreb, 1952, 167.

2.3 Početak rata i napad na Poljsku

Staljin Poljake nije volio još iz rata i poraza u Varšavskoj bici 1920. godine (u Poljskoj poznato kao „Čudo na Visli“). On je kritikovan radi manjka podrške maršalu Tuhačevskom, kojeg će među prvima likvidirati u Velikoj čistki.⁵⁵ Istina je, zapravo, da Staljin, kao ni Trocki, nije htio da Crvena armija pređe rijeku Bug u Poljsku, nakon što su Poljaci protjerani iz Ukrajine. Na zapovijed Lenjina su oni to uradili, što je na kraju i dovelo do poraza.⁵⁶ Poljska je zadržala nezavisnost i mnoge teritorije u Bjelorusiji i dijelu Ukrajine, koje će SSSR htjeti nazad.

Ministar vanjskih poslova Njemačke Ribentrop zaključio je 23.8.1939. godine sporazum⁵⁷ sa Staljinom, kojime je dogovoren pakt o nenapadanju, podjela sfera utjecaja u srednjoistočnoj Evropi i podjela Poljske po sredini njene teritorije.⁵⁸ U marksističkoj literaturi se ovaj sporazum spominje, ali se njegovo pravo značenje prikriva. Naziva se „trgovinsko-kreditni sporazum“, kojeg je SSSR sklopio sa Njemačkom nakon ogorčenih odbijanja Francuske i Britanije da sklope anti-njemački savez.⁵⁹ Njemačke čete su ušle u Poljsku 1.9.1939. godine⁶⁰, a sedamnaest dana kasnije je Crvena armija prešla istočne poljske granice.⁶¹⁶² ⁶³ Poljska je podijeljena po rijeci Bug; zapadnom stranom je vladao SS sa Gestapom, a istočnom NKVD.⁶⁴

⁵⁵ Bivor, *Drugi I*, 72.

⁵⁶ Bullock, *Hitler and Stalin*, 106.

⁵⁷ Uslijed njegove ogromne važnosti za dalji razvoj Drugog svjetskog rata, potrebno je detaljnije pogledati sam ugovor. Napisan je u sedam članova;

1. odriću se međusobnog nasilja,
2. neće podupirati nikoga protiv druge strane u ugovoru,
3. vlade će ostati u dodiru,
4. neće grupirati snage protiv druge potpisnice,
5. diplomatski će riješiti sve probleme,
6. ugovor traje 10 godina, plus 5 godina produžetka,
7. ugovor stupa na snagu odmah. Za razliku od ovog službenog ugovora, potpisan je i tajni protokol, koji je zapravo i doveo do podjele Poljske i ostatka Istočne Evrope među Njemačkom i SSSR-om. Pero Požar, *Sporazum Hitler- Staljin*, Stvarnost, Zagreb, 1986, 71.

⁵⁸ Shulze, *Kratka*, 143.

⁵⁹ *Drugi I*, 64.

⁶⁰ Dana 31.8.1939. godine je u 12:40h Adolf Hitler izdao Direktivu broj 1 o napadu na Poljsku, koji je iduće jutro izrežisiran kao poljski napad na njemačku radarsku stanicu u Glajvicu. Bullock, *Hitler and Stalin*, 679.

⁶¹ Shulze, *Kratka*, 143.

⁶² U svega nekoliko rečenica, uglavnom vođeni Molotovim opravdanjem o zaštiti Ukrajinaca i Bjelorusa, marksistički autori spominju sovjetski „ulazak“ u Poljsku. *Drugi I*, 78.

⁶³ Socijalistička literatura skoro na komičan način piše o invaziji na Poljsku. „Hitlerovski osvajači su žurili naprijed, da bi dobili bazu za napad na SSSR. Sovjetska vlada nije mogla to dopustiti, svoju braću Ukrajince i Bjelorusce ne može ostaviti u nevolji. Crvenoj armiji je naređeno da pređu granicu i stave se u zaštitu stanovništva.“ *Sovjetska zemlja*, Kultura, Beograd, 1948. 492.

⁶⁴ Shulze, *Kratka*, 143.

Poljska je već imala iskustvo borbe sa Crvenom armijom; od 1919-1921. su vodili rat, koji je završio poljskom pobjedom. Dana 17.9. je Sovjetski Savez počeo ofanzivu na istočnu Poljsku, sa ciljem pomijeranja granice na dogovorenu liniju.⁶⁵ Vječeslav Molotov je ovaj potez pravdao pred poljskim ambasadorom riječima da nakon raspada poljske države, SSSR osjeća dužnost da zaštiti ruske građane na njenoj teritoriji.⁶⁶ Neki historičari i vojni analitičari navode da je upravo ovo pomijeranje granice spasilo SSSR i Crvenu armiju 1941. godine. Bez ovih novih granica, Crvena armija bi imala manje vremena i prostora za defanzivno djelovanje. Ovo je samo jedan od primjera uske vezanosti vojske i politike. Uz gubitke od četiri hiljade ljudi, Sovjeti su zauzeli skoro 200.000 kvadratnih kilometara sa preko deset miliona stanovnika, i to sve za samo nekoliko dana.⁶⁷

Granica je pomjerena oko 200-300 kilometara na zapad, a Nijemcima je naknadno trebalo od 5 dana u Bjelorusiji do 60 dana u Pribaltiku da dođu do stare sovjetske granice.⁶⁸ Drugim riječima, to je skoro dva mjeseca koja su crvenoarmejci imali više za odbranu nego što bi imali bez djelovanja u Poljskoj. Ovo pomjerenje granice je možda bilo i najpametnije djelovanje sovjetske vlade pred rat, jer su tako svoju odbrambenu „Staljin liniju“ ostavili u pozadini, i na taj način joj dali vremena da se naoruža pred napadačima. Od svih faktora poraza Nijemaca pred Moskvom u zimu 1941. godine, iz današnje perspektive ovo vrijeme kupljeno u Poljskoj djeluje kao odlučujuće.

Njemački i sovjetski vojnici su se prvi put sreli 22.9. sjeverno od tvrđave Brest-Litovsk koja je predata SSSR-u, a kasnije će pružati žestok otpor na početku *Barbarose*.⁶⁹ Naknadno je Ribentrop ponovo doletio u Moskvu, i u zamjenu za sovjetsko zauzimanje Litvanije je prihvatio neke nove poljske teritorije. Ipak, manja kriza koja je izbila radi sovjetskog preuzimanja Litvanije, koja je po sporazumu pripadala Njemačkoj, je bila možda i posljednji ekser u kovčegu njemačko-sovjetskih odnosa.⁷⁰

⁶⁵ Hejstings, *Pakao I*, 39.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto, 40.

⁶⁸ Roj Medvedev/ Žores Medvedev, *Nepoznati Staljin*, NNK, Beograd, 2012, 310.

⁶⁹ Bivor, *Drugi I*, 66.

⁷⁰ Požar, *Sporazum*, 136.

3.0 Katastrofa Barbarosa

3.1 Neuspjeh Zimskog rata i reforme

Smatrajući za potrebnim obezbjediti Lenjingrad i pomjeriti granicu od grada, Staljin je finskoj delegaciji uputio ultimatum. Uslovi su bili relativno mlaki, a Finci su u zamjenu za ustupke trebali dobiti jednak dio sovjetskog teritorija.⁷¹ Država od 3,6 miliona ljudi je to odbila, a za posljedicu je 30.11. sovjetska avijacija bombardovala Helsinki, i tako je otpočeo Zimski rat.⁷² Marksisti navode da je 26.11.1939. godine finska artiljerija granatirala sovjetske graničare, i da je to bio povod da Crvena armija krene u rat, iako je naknadno utvrđeno da je čitavo to granatiranje bilo izrežirano od strane SSSR-a.

Kao što je i SSSR kasnije protiv Njemačke, Finska je usvojila politiku spaljene zemlje. Boreći se protiv Crvene armije duž granice, Finci su primijetili njihovu slabu organizaciju i pripremu. Mnogi Rusi su ginuli pod gerilskim metodama Finaca. Uveli su i novo oružje, zapaljenu tkaninu umočenu u flašu sa alkoholom. Ime za ovo oružje će postati legendarno - Molotvljev koktel.⁷³ Još jedna taktika koju su koristili Finci je „sječenje trupaca“ na manje povorke, koje bi potom izgladnjivali.⁷⁴ Zatočeni duboko u finskom teritoriju, sovjetski vojnici su postajali lake mete za finske snajperiste i kontranapade.

Crvena armija nije bila opremljena za zimu, odjeća je bila pretanka (čak je i u bjelilu snijega smeđa boja uniformi odavala svakog crvenoarmejsca), skije se nisu dijelile, hrana nije stizala na vrijeme. Ipak, čista brojnost je dovela do masovnog proboja finskih linija odbrane, ali tek u februaru., a istrošena finska vojska se predala 13.3.1940. godine. Mir koji je Staljin nametnuo je bio poprilično lagan, od Finske je oduzeo tek deset posto teritorija, a ne i nezavisnost. Tako je Sovjetski Savez, sa predratnom površinom od 21,7 miliona kilometara kvadratnih, novim teritorijama došao do površine od 22,1 milion.⁷⁵

⁷¹ Bivor, *Drugi I*, 78.

⁷² Hejstings, *Pakao I*, 57.

⁷³ Izvorno se nazivao „Molotovljeva korpa za hljeb“, ali je i prije Zimskog rata ovo oružje korišteno u Španskom građanskom ratu. Hejstings, *Pakao I*, 59.

⁷⁴ Bivor, *Drugi I*, 80.

⁷⁵ Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza I*, Otokar Keršovani, Opatija, 1985, 477.

U Zimskom ratu je SSSR, prema Hejstingsu izgubio čak 127 hiljada vojnika, naspram 50 hiljada poginulih Finaca.⁷⁶ Drugačija je cifra kod Bivera, koji navodi 85 hiljada mrtvih crvenoarmejaca i 25 hiljada Finaca.⁷⁷ Biverove cifre su najvjerodostojnije, upravo jer Hejstings cijelim putem u svome radu konstantno kritikuje Crvenu armiju, pa nije teško povjerovati da je svjesno manipulisao brojevima. Skroz obrnut je marksistički prikaz po kojem je Crvena armija imala 48.000 mrtvih naspram 66.000 „izgubljenih“ Finaca.⁷⁸

Ovaj skoro bespotrebni rat je ponovo doveo SSSR u globalnu izolaciju, a nakon podjele Poljske su sada zapadne sile dobile još jasnije dokaze da Sovjeti zapravo jesu njemački saveznici. Crvena armija jeste izvukla bitne lekcije iz rata koje će joj poslužiti kasnije, ali je Finska sada imala opravdan razlog za prilazak Njemačkoj. Dana 22.5.1941. godine su završeni finsko-njemački pregovori o učešću finske vojske u invaziji na SSSR.⁷⁹ Finska je htjela osvetu, i htjela je nazad svoje teritorije.

Sovjeti su nakon rata shvatili potrebe za reformama. Počeli su dijeliti adekvatnu zimsku odjeću po vojsci, a maskirna oprema za snijeg i maziva za niske temperature su također postale neophodne.⁸⁰ Masovni program naoružavanja vojske je također počeo, ali mu se krajem 1940. godine još uvijek nije nazirao kraj. Rasla je i brojnost- od 1939. godine do Barbarose je broj vojnika Crvene armije narastao skoro za 50%. Staljin je čak smijenio i komesara odbrane Vorosilova i na njegovo mjesto stavio Timošenka, uz Žukova jednog od najbriljantnijih komandanata koje će SSSR imati.⁸¹ Sve ove reforme su bile u punom jeku, a vojska se još uvijek reorganizovala u vrijeme njemačke invazije. Čak i Staljinov kritičar Isaac Deutscher tvrdi da je Stalji napad dočekao spremno, solidno naoružano i sa reorganizovanom vojskom.⁸² Cijeli period nakon početka Drugog svjetskog rata, do njemačke invazije na SSSR su Sovjeti nazivali „utrokom sa vremenom“.⁸³ Reforme nakon Zimskog rata možda nisu stigle da temeljito promijene vojsku za njemačku invaziju, ali nam pokazuju jasnu transformaciju, ili barem početke iste. Crvena armija je prilagodljiva, uslovi na terenu je mijenjaju. Bez reorganizacije i reformi, Crvena armija ne bi imala načina da zaustavi Nijemce ni uz najveću savezničku pomoć.

⁷⁶ Hejstings, *Pakao I*, 65.

⁷⁷ Bivor, *Drugi I*, 86.

⁷⁸ *Drugi I*, 98.

⁷⁹ Isto, 226.

⁸⁰ Hejstings, *Pakao I*, 65.

⁸¹ Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza II*, Otokar Keršovani, Opatija, 1985, 9.

⁸² Deutscher, *Staljin*, 399.

⁸³ Bofa, *Povijest I*, 471.

Zbog toga, osim pomijaranja granica tokom napada na Poljsku, mišljenje je kako je Zimski rat jedan od najbitnijih čimbenika pobjede Crvene armije nad Njemačkom.

Sačuvati disciplinu u ovoj vojsci je bilo teško, te je u tu svrhu izdana naredba 270, avgusta 1941. godine, a njom se propisalo streljanje zlonamjernih dezertera u vojsci.⁸⁴ Neki historičari broj streljanih stavljaju na 300.000 tokom cijelog rata. Za ovu ogromnu vojsku je vojna doktrina nalagala napad kao glavni vid borbe. Ipak, tokom rata se Crvena armija mnogo branila. U poređenju sa drugim vojskama, Sovjeti su imali malo drugačiju odbranu u nekim segmentima.⁸⁵ Branilo se i mnogo drugih država, ali su skoro sve poražene. Francuska je cijelu odbranu položila u Mažino liniju, što je bila njihova smrt. Britaniju je štitilo more, i činjenica da je otok. Ali, osim SSSR-a, možda najbolja odbrana pružena u ratu je bila ona kineska protiv Japana, a Kina se uspješno branila i na kraju pobijedila u ratu. Sovjetski stručnjaci su od početka Kinesko-japanskog rata bili na terenu, i sigurno su izvještavali o događajima i manevrima.

⁸⁴ Hejstings, *Pakao I*, 192.

⁸⁵ Velika dubina odbrane, Protivtenkovska odbrana ima prioritet, Pješadija ima zadatak da okružuje neprijatelja, Glavni oslonci odbrane su gradovi. Eike Middeldorf, *Taktika u pohodu na Rusiju*, Vojno delo, Beograd, 1958, 166.

3.2 Događaji pred invaziju na SSSR

Hitler nije imao izbora, njemačka privreda je bila jedva jača od britanske, ali mnogo krhkija. Rajhu je jedini neprijatelj bilo Britansko carstvo, a Hitler je pretpostavljao da će se Čerčil predati ukoliko jedina njegova evropska nada- SSSR, bude poražen. Zbog toga je Staljin morao biti poražen, jer bi njegovim padom pao i Čerčil.⁸⁶ Osim ovoga političkog, još bitniji, ekonomski i demografski faktor koji je Hitlera motivisao za invaziju je i sama površina SSSR-a. Nacistički pokret je morao pokušati ukloniti nesklad između broja Nijemaca i površine Njemačke.⁸⁷ Nijemci su uz Sovjete bili najmnogoljudniji evropski narod, a bili su ograničeni na relativno mali prostor. Za to je izabran „životni prostor“ na istoku, sa ogromnim prinosima hrane za njemački narod.⁸⁸ Naravno, što bi ta zemlja bila oteta od drugih ljudi, nije bilo previše bitno za naciste.

Nakon napada na Jugoslaviju i Grčku, u stožerima Crvene armije su očekivali da će Nijemcima trebati bar tri mjeseca, tačnije do kraja jula, da ponovo pripreme invaziju na SSSR, pa bi radi toga od nje odustali do 1942. godine.⁸⁹ Ipak, crvenoarmejci su primijetili čudne radnje sa druge strane granice. Nijemci su kopali rovove na obali granične rijeke Bug.⁹⁰ Uz to, članovi njemačke antifašističke organizacije „Crvena kapela“ su konstantno slali izvještaje da će njemački napad početi od 22-26. juna.⁹¹ Sovjeti su mislili kako bi ovaj kasni napad obeshrabrio Nijemce, radi blizine jeseni i zime, ali su se prevarili, kao što su i Nijemci bili preoptimistični.

O planiranoj Hitlerovoj invaziji na SSSR je Staljin znao poprilično tačne podatke već u januaru 1941. godine, na osnovu pouzdanih izvještaja svoje obavještajne službe. Na kartama napravljenim povodom tih izvještaja je, međutim, kao glavni pravac njemačkog napada predstavljen Kijev, a ne Moskva.⁹² Sovjetski vrh je znao kako Nijemcima treba hrana, kako im treba ukrajinsko žito. Zbog toga se ogroman broj vojnika rasporedio na jugu fronta, što je dovelo do bolje odbrane Ukrajine od Bjelorusije i Baltika na početku invazije.

Iako je propustio da adekvatno reaguje na sasvim očite signale za nadolazeći udar, Staljin nije na meti kritika od strane Žukova koji ga hvali kao branioca države. Međutim, Žukov

⁸⁶ Hejstings, *Pakao I*, 134.

⁸⁷ Hitler, *Kampf*, 420.

⁸⁸ „Kada danas u Evropi govorimo o novom tlu, možemo u prvom redu da mislimo samo na Rusiju i njoj podređene zemlje.“ Hitler, *Kampf*, 426.

⁸⁹ Medvedev, *Nepoznati*, 293.

⁹⁰ *Velike bitke: od Buga do Moskve: memoari sovjetskih generala*, Stvarnost, Zagreb, 1964, 24.

⁹¹ Medvedev, *Nepoznati*, 316.

⁹² Isto, 285.

navodi da su u komandi Crvene armije bili svjesni i zabrinuti radi njemačkog gomilanja, ali su više brinuli radi slabe spremnosti svojih snaga na granici, jer je rjetko koja jedinica bila popunjena i adekvatno naoružana.⁹³ Reforme nakon Zimskog rata (o kojima je ranije bilo riječi) su još uvijek bile u toku, vojska se opremala novom opremom i naoružanjima, popunjavale su se praznije divizije. Reforme je naredila Stavka na sastanku u aprilu 1940. godine. Uloga političkih komesara je smanjena, a ponovo su uvedeni tradicionalni vojni činovi i rangovi. Kako piše David Glantz reforme su bile drakonske, a doneseni su i novi zakoni o pravdi u vojsci.⁹⁴ Vremena, međutim, jednostavno nije bilo. Njemačka invazija je uslijedila za nepunih 15 mjeseci, i nije se stiglo ništa uraditi u potpunosti. Sve reforme su još uvijek trajale u doba kada su njemački vojnici prešli granicu. U sklopu reformi su poduzete i nove čistke, ovaj put primarno u avijaciji, koja je i sama tako nespremno dočekala početak rata, gdje je u prvim danima skoro u potpunosti uništena.

Reformisanje Crvene armije nakon Zimskog rata je vrlo vjerovatno i sačuvala nezavisnost Sovjetskog Saveza i omogućila mu da bude na pobjedničkoj strani u ratu. Sam opseg reformi i količina uvedenih odredbi u vojsku je postavila temelj na kojem se gradila nova vojska tokom rata. Reformiranje strukture vojske do u srž, koje je teško izvesti i u manjim armijama, a o najvećoj na svijetu da i ne govorimo, je zahtijevalo vremena. Iako od kraja Zimskog rata do invazije Sila osovine nije prošlo ni godinu i šest mjeseci, ipak su one uspjele u onom osnovnom, da se SSSR pripremi za novi rat. Zimski rat, koji je i motivisao Nijemce za raniji napad, je motivisao Sovjete na promjene koje su i zaustavile Nijemce.

Izvještajima koji su stizali iz Berlina i Tokija o predstojećem njemačkom napadu Staljin nije vjerovao. Staljin je zabranio svaki pokret, ne želeći riskirati provokaciju prema Nijemcima. Protivzračna odbrana nije smjela pucati na njemačke avione koji su „slučajno“ zalazili na teritorij SSSR-a.⁹⁵ Cilj ovih letova i provokacija je bio da se što više sovjetske vojske privuče uz granicu, kako bi se u strategijom blitzkriga mogli opkoliti i uništiti, jer „munjeviti rat“ je imao za cilj predaju neprijatelja nakon uništenja vojske, a Sovjetski Savez neće to učiniti.

Načelnik Obavještajne službe Crvene armije, Golikov, je raspolagao podacima o povećanoj njemačkoj koncentraciji na granici sa SSSR-om. Kako navode ruski historičari Roj i Žores Medvedev, jedan od najpouzdanijih sovjetskih agenata u Njemačkoj, Arvid Harnak (kodnog imena „Korzikanac“) je u martu 1941. godine izvještavao kako Nijemci planiraju

⁹³ Žukov, *Uspomene I*, 214.

⁹⁴ David Glantz/ Jonathan House, *When Titans Clashed*, University press of Kansas, Kansas City 1995, 11.

⁹⁵ Hejstings, *Pakao I*, 184.

napasti u maju i tako sačuvati žetvu žita za sebe i prehraniti vojsku.⁹⁶ O samom danu 22.6. kao početku invazije je postojalo mnoštvo izvještaja. Sovjetski ambasador u Londonu, Ivan Majski, Georgij Dimitrov (šef Kominterne), Ričard Zorge iz Tokija, svi su oni javljali u Moskvu tu uznemirujuću novost.

Uvečer 21.6.1941. godine je načelnik Kijevske vojne oblasti Purkajev izvijestio o dezertoru iz njemačke vojske koji tvrdi da će do napada doći u zoru.⁹⁷ Pod pritiskom vojnog vrha, te noći je Staljin prihvatio da se svim jedinicama pošalje naredba o pripravnosti i najava mogućeg napada.⁹⁸ Sudbina je htjela da ova zapovijed ne dođe do trupa na vrijeme da nešto značajnije poduzmu.⁹⁹ Tu noć u Stavki, glavnom stanu vojske, ni Žukov, ni Staljin ni Timošenko nisu mogli da spavaju od nervoze, dok su u Berlinu Hitler i njegovi saradnici sa strpljenjem čekali početak najveće invazije ikada. Sovjetski vojnici su sa zapada čuli buku njemačkih tenkova i gusjenica kako se stavljaju u položaj, a iznad njih su brujali bombarderi već na putu prema svojim metama.¹⁰⁰

⁹⁶ Medvedev, *Nepoznati*, 286.

⁹⁷ Isto, 235.

⁹⁸ Isto, 236.

⁹⁹ Žukov navodi da je izdavanje ove šifrovane naredbe završeno u pola sata poslije ponoći 22.6., ali je ona nekim odredima stigla tek oko 2h ujutro, a tada je već bilo prekasno da se bilo šta učini do početka rata.

¹⁰⁰ Medvedev, *Nepoznati*, 343.

3.3 Početak Velikog domovinskog rata

Osim strateških i ideoloških, jedan od razloga za njemački napad je bio i ekonomske prirode; osvojiti nepregledna bogatstva Rusije bi Njemačku učinilo supersilom. Crvena armija je bila iznenađena i predavala se u ogromnim brojevima. Osim predavanja, broj mrtvih je bio ogroman, veći čak i od cifre iz Prvog svjetskog rata.¹⁰¹

Za razliku od Prvog svjetskog rata, gdje su njemački vojnici u rat sa Rusijom ušli primarno sa željom da drže liniju, sada je jedini cilj bio što brži napredak.¹⁰² Prva bombardovanja su počela u 3:30h u Bjelorusiji i Ukrajini, a u 4:10h je njemačka kopnena vojska sa svojim saveznicima krenula u napad.¹⁰³ Kada su Timošenko i Žukov ujutro izvjestili Staljina o onome šta se događa, navodno je on bio blijed i tih, i samo je upitao da to nije neka njemačka provokacija.

Oko 3,6 miliona vojnika¹⁰⁴ sila Osovine je duž fronta dugog 1500km od Baltika do Crnog mora krenulo razornom snagom na sovjetskog medvjeda.¹⁰⁵ U cijelom toku rata, i na početku i pred kraj, a to je bez sumnje, njemačka je pješadija imala veću udarnu snagu od sovjetske.¹⁰⁶ Crvena armija, koja je ostala bez vodstva u čistkama 1937-1938. godine je bila obezglavljena, sa slabim naoružanjem i nedostatkom logističkih sredstava. U paranoji „Velike čistke“, među prvima su kao trockističko- fašistički špijuni postreljani viši oficiri, a pohapšeno ih je negdje oko 30.000.¹⁰⁷

Težak je zadatak uspješnog objašnjenja posljedica čistki unutar Crvene armije. Skoro preko noći je gotovo čitav oficirski kadar, ljudi koji su posebno birani na te pozicije i tu dolazili primarno radi partijskog položaja, nestao bespovratno. Nije bilo moguće naći zamjenu. Čistke su sasjekle vojsku, mornaricu i avijaciju, ali najveći teret je pokupila kopnena vojska. Upravo su u tom ogranku oružanih snaga bile potrebne najiskusnije ličnosti u vrijeme kada je počela invazija Njemačke, ali tih ličnosti jednostavno nije bilo. Osim što je Sovjetski Savez nakon invazije morao da gradi svoju vojsku, morao je da ponovo gradi i oficirski kadar. Zbog toga je

¹⁰¹ Hejstings, *Katastrofa*, 153.

¹⁰² Isto, 148.

¹⁰³ Žukov, *Uspomene I*, 238.

¹⁰⁴ Kao i u mnogim slučajevima, i ovaj broj nije siguran. Čitava njemačka vojska je u junu 1941. godine brojala oko 3.8 miliona ljudi, a od toga broja između 3.2 do 3.6 miliona je napalo SSSR, što je ogroman procenat ukupne vojske. Na istočnom frontu će uslijediti oko 80% svih njemačkih žrtava.

¹⁰⁵ Hejstings, *Pakao I*, 179.

¹⁰⁶ Middledorf, *Taktika*, 9.

¹⁰⁷ Bivor, *Drugi I*, 35.

fascinantno kako su u tome uspjeli, pogotovo što na kraju rata u Crvenoj armiji postoji profesionalno vodstvo, sa velikim ličnostima kao Žukov, Timošenko, Čujkov, Buđoni, Šaporšnikov, Vasiljevski, Konjev, Rokosovski, Sokolovski i zaista mnogi drugi. Najznačajnija činjenica ovako izraslog kadra je da su se oni gradili iz temelja u čisto ratnim okolnostima, bez neke teoretske naobrazbe, već po stanju na terenima i prilagođavanjem ratu. Zbog toga je Crvena armija uspjela da se od poraza izdigne do pobjede.

Na granici i okolnim područjima, Crvena armija je imala 2,5 miliona ljudi u 140 divizija.¹⁰⁸ Žukov taj broj diže na nekompletiranih 149 divizija.¹⁰⁹ Daleko najveći broj divizija nude Roj i Žores Medvedev koji kažu da je na zapadu SSSR-a Crvena armija imala 190 divizija, sa oko 3 miliona ljudi, koji su bili raspoređeni u dubokim ešalonima na ogromnim udaljenostima.¹¹⁰ Kako bi se ta vojska organizovala i koncentrisala bilo je potrebno mnogo vremena, a tada su Nijemci već zarobljavali velike brojeve vojnika. Kako bi jednostavnije kontrolisali ratnim naporima, Sovjeti su 23.6.1941. godine osnovali Stavku, Glavni stan Vrhovne komande, sa članovima Timošenkom, Žukovom, Staljinom, Molotovom, Vorošilom, Buđonim i Kuznjecovom.¹¹¹

*Sva ratna vještina temelji se na obmani. Ponudite neprijatelju mamac da ga podstaknete. Stvorite privid neorganizovanosti i porazite ga.*¹¹² Riječi su ovo antičkog kineskog generala i vojnog mudraca San Cua. Napisano prije nekoliko milenijuma, u vrijeme koplja, mača i strijele, njegovo dijelo „Umijeće ratovanja“ je sa razlogom klasik vojne moći. Kao da je njemački vojni vrh slijedio njegove glavne upute, po kojima se svaki rat dobija. Crvena armija je bila omamljena, mamac je bačen lažima o planiranom napadu na Britaniju, a skoro čitava zapadna sovjetska vojska je poražena. *Boriti se i pobijediti u svim bitkama nije vrhunska vojnička vrlina; ona se sastoji od slamanja neprijateljskog otpora bez borbe.*¹¹³ Nije li upravo ovo *blitzkrieg*? Njemačke vojske su masovnim okruživanjima i nadmoćnom oružanom silom dovodile do masovnih kapitulacija crvenoarmejske.

Međutim, Crvena armija se ponegdje žestoko branila; u pograničnoj tvrđavi Brest, gdje je Rusija istupila iz Prvog svjetskog rata, malobrojna posada Sovjeta je pružala otpor cijeloj

¹⁰⁸ Hejstings, *Pakao I*, 184.

¹⁰⁹ Žukov, *Uspomene I*, 250.

¹¹⁰ Medvedev, *Nepoznati*, 312.

¹¹¹ Žukov, *Uspomene I*, 273.

¹¹² Sun Cu, *Umijeće ratovanja*, Nova knjiga, Podgorica, 2013, 18.

¹¹³ Isto, 27.

njemačkoj sili čak dvije sedmice na početku Barbarose.¹¹⁴ Ovaj rat, u marksističkoj historiografiji prozvan jednostavno Sovjetsko-njemački rat, na zapadu i u Njemačkoj poznat kao Istočni front, u SSSR-u i Rusiji danas je poznat kao Veliki domovinski ili Veliki patriotski rat.¹¹⁵ Čitava domovina se ujedinila u brutalnoj borbi na život i smrt, dok je za Nijemce ovo možda predstavljeno kao ideološka borba, ali je zapravo bila samo imperijalistička agresija.

Obični njemački vojnici, stariji oficiri i veterani nisu bili baš radosni radi ovog rata, još se prisjećajući borbi u Prvom svjetskom ratu, i katastrofe Napoleona 1812. godine. Međutim, njemački vojnici, pod žarkim suncem, samo u košuljama, marširali su na istok, svakim danom sve bliže svojim ciljevima- Lenjingradu, Moskvi i Kijevu. Ipak, otpor je postojao, i to veoma jak otpor. Pregrupišući se, sovjetska je vojska postavila odbranu Smolenska, a Nijemci su u tim borbama izgubili dva mjeseca, što će za kasnije borbe biti ključno. Nakon početnih poraza, Crvena armija je počinjala kontranapade i žestoke odbrane ključnih mjesta. U jesen 1941. godine je usporen njemački prodor na istok, u prvom redu pod jakim otporom Crvene armije.

Međutim, uporan sovjetski otpor je do jeseni smanjio napadačku silu za dvadeset posto, dvije trećine vozila i tenkova.¹¹⁶ Hitler je shvatio da je pogriješio, da se Rusi neće predati. Kakva god bila manjkavost Crvene armije u oružju, taktikama i komandantima, sovjetska kultura je ulila svojoj vojsci odlučnost da se suprotstavi Vermahtu, a hijerarhija podjele oskudne hrane (vojnici na vrhu, civili ispod, a skoro ništa hrane nije išlo „beskorisnim ustima“ na dnu).¹¹⁷ Očajne situacije su zahtjevale očajne mjere, ali potezi koje je sovjetska vlada poduzela nakon invazije se mogu nazvati ispravnim, i utjecali su na konačni ishod ovog rata.

Šta su Nijemci htjeli od Sovjetskog Saveza? Jedan od odgovora je- hranu. Kako bi prehranili Njemačku, Nijemci, tačnije Herbert Bake, državni sekretar okupirane Ukrajine, je predlagao „plan gladi“, po kojem bi oduzimanje hrane od Sovjeta dovelo do smrti oko 30 miliona ljudi.¹¹⁸ Osim hrane, htjeli su i lojalne vlade takozvanih „Rajhkomesarijata“ po cijeloj Rusiji, koje će pacifikovati teritorij. Planovi za Moskvu i Lenjingrad su bili da se sravne sa zemljom, a sav narod pobije i porobi. Cilj je bio osvojiti sve na istok do linije Astrahan-Arhangelsk, djelomično paralelno sa velikom ruskom rijekom Volgom. Nijemci nisu planirali ići u Ural ili dalje u Sibir, jer bi bili zadovoljni sa protjerivanjem Boljševika u Aziju. Na ovaj

¹¹⁴ Hejstings, *Pakao I*, 198.

¹¹⁵ Michael Kort, *A Brief history of Russia*, Facts on file, New York, 2008, 188.

¹¹⁶ Hejstings, *Pakao I*, 201.

¹¹⁷ Isto, 224.

¹¹⁸ Bivor, *Drugi I*, 276.

način bi uspostavili potpunu kontrolu nad evropskim kontinentom, a onda bi i Ujedinjeno Kraljevstvo lako palo.

Obrana Crvene armije se, međutim, hrabro spremala u Odesi, Kijevu, Smoljensku i Lenjingradu.¹¹⁹ Pet miliona ljudi je „pristupilo“ Crvenoj armiji za svega deset dana od početka invazije, fabrike su prelazile na izradu vojnih proizvoda, a jedinice su se popunjavale i oporavljale od poraza.¹²⁰ Iako je prvih par mjeseci invazije za Crvenu armiju bilo strašno, svega pola jedinica vojske je pretrpilo gubitke, dok je ostatak bio čitav.

Kada su Nijemci bili pred Moskvom^{121 122}, sovjetski agent u Tokiju, Ričard Zorge je tvrdio da Japan neće napasti SSSR. Japanska doktrina Južnog udara na Pacifik je ipak prevladala nad napadom u Sibir. Zorge, jedan od najboljih sovjetskih agenata, je slao informacije kako Japanci planiraju napasti Sjedinjene Države. Iako je ponudio tačne informacije oko *Barbarose*, Staljin nije mnogo vjerovao Zorgeu.¹²³ Međutim, ovaj put je popustio i naredio da velika pojačanja, svježe divizije navikle na zimu, dođu sa Dalekog istoka u Moskvu, pokušavajući da zaustave Nijemce. U trenutku invazije, SSSR je na Dalekom istoku imao ogromnu vojsku od milion i 300 hiljada vojnika, koji su čuvali nesigurne granice sa Japanom i Kinom.¹²⁴ Dvadeset i sedam divizija koje je komadant odbrane Moskve, Žukov, dobio su bile dovoljne da se Nijemci napokon zaustave. Bili su spremni i za zimu dovoljno opremljeni.¹²⁵

Petog oktobra je Crvena armija krenula u veliku ofanzivu, sa novim tenkovima T-34¹²⁶, sibirskim trupama, očima svijeta uperenim u njih i na minus 30° celzijusovih, odbacili su Nijemce od glavnog grada. Njemačko povlačenje nije ličilo na Napoleonovo rasulo, nego su bili dobro organizovani, i pružali su jak otpor. Šestog decembra je i službeno završio najteži

¹¹⁹ Prema Lenjingradu je jurišalo 300.000 Nijemaca, proganjajući 150.000 sovjetskih vojnika koji su bježali prema gradu, nakon raspada odbrane. *Velike*, 189.

¹²⁰ Medvedev, *Nepoznati*, 347.

¹²¹ Nijemci su najveću opasnost po Moskvu predstavljali tokom napada na Volokolamsk, posljednjoj liniji odbrane. *Bitka za Moskvu: memoari sovjetskih generala*, Stvarnost, Zagreb, 1965, 97.

¹²² Da li Žukov povećava kilometražu, ili je Čerčil povećava je zanimljiva igra. Čerčil navodi da su Nijemci došli 30 kilometara od grada Moskve, a Žukov povećava za desetak kilometara. Krizman, *Drugi*, 181.

¹²³ Vjerovatno iz činjenice da je u maju 1941. godine u Moskvu javljao kako će Nijemci napasti svakog časa, nesvjestan odgađanja napada radi rata na Balkanu.

¹²⁴ Branko Kitanović, *Bitka za Moskvu: kako je vide sovjetske vojskovođe*, Alfa, Zagreb, 1975, 14.

¹²⁵ Dana 28.10. su posljednje od ovih dalekoistočnih jedinica iskrcane u gradu Istra kod Moskve, i odmah su slane u odbranu Moskve. Kako zaključuju Roj i Žores Medvedev, bez tih jedinica Moskva vjerovatno ne bi mogla biti odbranjena, a padom Moskve bi i Japan dobio motivaciju da uđe u rat, što bi značilo propast za SSSR. Medvedev, *Nepoznati*, 360.

¹²⁶ Podjednako, kao i sama brojnost Sovjeta, i ovi novi tenkovi su bili ogromni šok za vojnike Sila osovine. Nijemci nisu imali oružje dovoljno jako da se obračuna sa T-34-kama, sve do pojave topa 88. Discovery Channel je radi značaja i uloge ovoga tenka u ratu proglasio T-34 najboljim tenkom svih vremena.

period rata za Sovjete, kada su prešli u kontraofanzivu kod Moskve.¹²⁷ Zanimljivo je kako marksistički pisci umanjuju broj sovjetskih vojnika koji su učestvovali u odbrani i kontraofanzivi kod Moskve, vjerovatno želeći veći značaj staviti na sposobnost nego na brojnost.

Ova zima 1941-1942. je imala strašne vremenske uslove. Zanimljivo kako je i prethodni rat, odlučujuća zima 1916-1917. godine bila izuzetno brutalna.¹²⁸ Sada, na temperaturama i do -40° su Nijemci gurali slamu ispod tankih uniformi kako bi se ugrijali, a onda bi čuli buku sovjetskih vojnika koji su jurišali na njih.¹²⁹ Bitke su se vodile oko svakog sela, oko svake kuće, jer je zaklon značio život i za Nijemce i za Ruse. Kada su sovjetske rezerve istrošene početkom 1942. godine, njihova ofanziva se zaustavila, a Moskva je bila sigurna. Onima dobro upućenim u vojna i ekonomska pitanja bilo je jasno da je ovo početak neizbježnog kraja za nacističku Njemačku. Od sada su mogli samo odugovlačiti rat, ali sa sve jačom Crvenom armijom, sve manje resursa i sve većim ekonomskim pritikom, kraj je bio zapečaćen za Nijemce. Kod Kurska im je slomljena snaga, u Staljingradu su zaustavljeni, ali je njemačka sudbina bila odlučena kod Moskve. Od početka rata je poginulo 2,6 miliona Sovjeta, ali ta je žrtva ostavila traga i na Nijemce. Nije „General Zima“ zaustavio Nijemce kod Moskve; bila je to Crvena armija. Nakon bitke, njemačka Grupa armija Centar je javljala kako je 80% njenog tenkovskog, artiljerijskog i ostalog kapaciteta izgubljeno.¹³⁰

U aprilu 1942. godine je njemačka vrhovna komanda ocijenila da je samo 8 od 162 divizije na istoku u stanju da napada.¹³¹ Upravo ovo su ključni podaci za razumijevanje rata. Nijemci su u manje od godinu dana izgubili skoro svu svoju vojnu spremnost i opremu. Prema njemačkim izvještajima, do 1.12.1941. godine je četvrtina svih njemačkih snaga na Istočnom frontu izgubljeno.¹³² Na terenu se vidjelo da je Crvena armija uspjela da čak i u porazima ostvari pobjedu, jer je za Sovjete najbitnije i bilo da dobiju na vremenu. „Vremenske prilike“ i „beskrajne prostore“ je Hitler optužio za poraz kod Moskve, a nakon toga je smijenio 35 generala i feldmaršala.¹³³ Cijela operacija Barbarosa se oslanjala na zauzimanje Moskve unutar

¹²⁷ *Pregled*, 159.

¹²⁸ Mejer, *Svet*, 440.

¹²⁹ Žukov se osvrće na optužbe da je zima glavni uzročnik njemačkog poraza, ali navodi da je zima djelovala i na Ruse, te da je tu u pitanju sovjetska vojska kao glavni faktor. Žukov, *Uspomene II*, 28.

¹³⁰ Kitanović, *Bitka za Moskvu*, 150.

¹³¹ Hejstings, *Pakao I*, 226.

¹³² Žukov, *Uspomene I*, 17.

¹³³ Kitanović, *Bitka za Moskvu*, 151.

četiri mjeseca i obezglavlivanje sovjetskog otpora. Sada, pobjede više nije moglo biti. Sovjetski ratni stroj je tek počeo da se razvija, a ovaj put nisu bili voljni da se predaju.

Samo Staljinova nasilna industrijalizacija, radi koje je mnogo seljaka izgubilo živote, je omogućila SSSR-u šansu da proizvodi tenkove i avione za borbu sa Hitlerom. Cijele fabrike su razmontirane, stavljene na vozove i prebačene na istok, na planine Ural. To je učinjeno u Ukrajini, u Baltiku, u Bjelorusiji, u okolici Moskve. Nijemci su osvajali mnogo toga, ali ne i fabrike. One su u Uralu počele da proizvode beskrajne ratne materijale i mašine. Trećina stanovništva i industrije je u prvih par mjeseci okupirana od strane njemačke vojske. Ipak, Sovjetski Savez je bio najveća država na svijetu, koju je 1941. godine činilo bar 90 gradova sa više od 100.000 stanovnika.¹³⁴ Dosta će ih biti osvojeno, ali kako je Musolini rekao Hitleru, Rusiju brani sama njena površina, ona nikada ne može biti osvojena ili zadržana.

Nakon poraza kod Moskve, prvog operativnog poraza u ratu, a u nuždi za hranom i resursima, na ljeto 1942. godine se Hitler okreće prema Ukrajini i Kavkazu u novoj ofanzivi.¹³⁵ Koliko je smanjen operativni zamah njemačke vojske, jasno govori i činjenica kako su 1941. mogli napasti duž dijeloga fronta, 1942. su napali na jednom dijelu, a 1943. su napali samo u područje jednog grada, Kurska. Nakon 1943. više nisu imali značajnije ofanzivne operacije. Nakon osiguranja Krima i Donbasa, ova operacija je postala moguća. Pod imenom operacija *Plavo*, Nijemci su napali 28.6., na samo jednom dijelu fronta, prema Kaspijskom jezeru.¹³⁶ Stanje u njemačkoj vojsci je postajalo zabrinjavajuće, dok je SSSR još uvijek bio na rubu propasti. Bitka koja će uslijediti će biti odlučujuća i najkrvavija bitka u historiji ratovanja.

Videći kako su Nijemci još uvijek nezaustavljivi, Staljin izdaje naredbu broj 227, poznatu kao „ni jedan korak unazad.“¹³⁷ Žukovljeve vlastite riječi o ovoj naredbi su da je to oštra mjera u borbi protiv paničara, kršilaca discipline i „kapitulatorsko“¹³⁸ raspoloženih pojedinaca.¹³⁹ Za mnoge demokratski uređene sisteme je ovakva zapovijed čisti zločin, koja prikazuje brutalnost i barbarstvo SSSR-a. Ipak, neoboriva je činjenica da je ova zapovijed uvela

¹³⁴ Bofa, *Povijest I*, 478.

¹³⁵ Bivor, *Drugi I*, 470.

¹³⁶ U sovjetskoj vojnoj komandi i historiografiji će čitav ovaj period postati poznat kao „Crno ljeto 1942.“ Werth, *Rusija*, 283.

¹³⁷ Bivor, *Drugi I*, 480.

¹³⁸ Vjerovatno se misli na pojedince sklonije predaji, mada Žukov ne objašnjava termin.

¹³⁹ Žukov, *Uspomene II*, 55.

disciplinu u vojsku, a bez discipline je uspjeh nemoguć.¹⁴⁰ Međutim, čak ni novi slogani nisu zaustavili Nijemce u napretku prema Staljingradu.

¹⁴⁰ Historičari obično izostave činjenicu da su osnivači čitave zapadne civilizacije, Rimljani, koristili skoro identičnu metodu postizanja stroge discipline. Vrhovni vojskovođa je u Rimu imao „pravo života i smrti“, oličeno u četi likatora koji su ga pratili naoružani sjekirom da odsjeku glavu svakome ko bi se pokazao neposlušan. Senjobos, *Uporedna*, 29.

4.0 Oslobodioci ili okupatori?

4.1 Od Staljingrada do Berlina

Kako piše Walter Dunn, koji se bavio sličnim pitanjima kao ovaj rad, glavno od kojih je kako je Crvena armija od gubitnika došla do mjesta glavnog pobjednika, u svakom dugom ratu sa ciljem iscrpljenja neprijatelja pobjedu određuju četiri glavna faktora:

1. industrijski kapacitet, sposobnost države da pravi nova oružja i municiju tokom rata;
2. radna snaga, ruke potrebne da se ratna mašinerija kreće;
3. sirovine koje će uvijek biti dostupne;
4. naposljetku, umijeće da se pravilno organizuju prve tri.¹⁴¹

Vidljivo je kako je u Drugom svjetskom ratu svaki faktor na kraju bio jači kod Crvene armije; od očuvane industrije u Uralu, dok je njemačka bila uništena bombardovanjima, radnu snagu su činili sovjetski građani koji su branili državu, dok je većinska njemačka radna snaga bila na prisilnom radu, i na kraju same sirovine su i motivisale Hitlera da napadne SSSR, jer su Njemačkoj nedostajale.

U ljeto 1942. godine su Sile osovine sa oko četiri i po miliona vojnika na frontu¹⁴², predvođene Nijemcima, stigle do Staljingrada na Volgi.¹⁴³ Staljin je učio na svojim greškama, prepuštajući generalima sav bitniji posao. Ujutro 19.7. te godine, kada su Sile osovine započele manevre prema Staljingradu, Staljin je izjavio: „Grad ne smije pasti.“¹⁴⁴ Jedini veći grad prije Staljingrada, Rostov na rijeci Don, je pao 24.7., a vrata Volge su bila otvorena.¹⁴⁵ Povlačeći se pred novim napadima Nijemaca, Crvena armija je bila loše organizovana, a radi manjka materijala i nereda u industrijskom sektoru, čak su i uniforme vojnika bile različite.¹⁴⁶ Odbranu Staljingradom je Staljin prepustio Žukovu, čovjeku koji je spasio Moskvu. Borbe u gradu su

¹⁴¹ Walter Dunn, *Stalin's keys to victory*, Praeger security international, London, 2006, 7.

¹⁴² Žukov navodi da je taj broj bio oko 6,2 miliona. Žukov, *Uspomene II*, 75.

¹⁴³ Hejstings, *Pakao I*, 367.

¹⁴⁴ Bofa, *Povijest II*, 60.

¹⁴⁵ Peter Kenez, *A history of the Soviet Union from the beginning to the end*, Cambridge University Press, New York, 2006, 142.

¹⁴⁶ Steven Zaloga, *The Red Army of the Great Patriotic War*, Osprey publishing, Oxford, 2001, 36.

bile barbarske, zločini neljudski. Oko svake zgrade, svakog sprata je ginulo mnogo vojnika.¹⁴⁷ Nijemci su ovaj novi oblik borbe nazivali *Rattenkrieg*, „pacovski rat“.¹⁴⁸ Žukov je uspio da sakupi vojsku sa druge strane Volge, i 19.11.1942. je krenuo u ofanzivu kojom je okružio vojnike Sile osovine u gradu.¹⁴⁹ Njihova sudbina je bila odlučena kada Hitler nije dopustio da se probiju iz grada, nego je poslao feldmaršala Majnštajna da se probije prema Staljingradu. Došavši na oko 40 kilometara od grada, njegov napad je zaustavljen.¹⁵⁰

Sredinom 1942. godine su njemački odredi stajali na obroncima Kavkaza i bili nekoliko kilometara daleko od egipatske Aleksandrije. Još uvijek su Nijemci nosili pobjede u Africi sa izvrsnim Ervinom Romelom na čelu.¹⁵¹ Međutim, razmjere operacija u Sjevernoj Africi su bile beznačajne u poređenju sa operacijama u Rusiji, jer se tu borilo maksimalno po šest britanskih divizija.¹⁵² U Rusiji je bilo skoro 80% svih njemačkih mobilizovanih vojnika, kao i oko 80% svih mrtvih u njemačkoj oružanoj sili tokom Drugog svjetskog rata. Sama širina fronta i brojnost Crvene armije je značila da Nijemci moraju angažovati najveći dio vojske upravo tu, a protiv Crvene armije će i poginuti četiri od pet svih žrtava Nijemaca u ratu.

Hitleru nije ni palo na pamet da će teže poraziti društvo naviknuto na patnje i surovost, nego bogato demokratsko društvo Zapada. Ovo društvo je podarilo mnoge velike generale u svome najvećem ratu, a jedan od njih je i Georgij Žukov. Rođen 1896. godine na selu nedaleko Moskve, on je ličnost koja je odigrala ogromnu ulogu u cijelom ratu, ali i predratnom periodu Sovjetskog Saveza.^{153 154}

Dok se njemačka 6. armija još borila u Staljingradu, Crvena armija je izbila sve do Crnog mora, natjerala Nijemce da se povuku sa Kavkaza, i došla do grada Kurska, a tek je njemački kontranapad i zauzeće Harkova i Belgoroda zaustavio juriš Crvene armije. Početkom februara, Nijemci u Staljingradu su ostali bez sredstava za borbu, i kapitulirali su pred Crvenom armijom. Predaja Šeste armije je događaj čija se važnost ne može dovoljno naglasiti. Za stanje na frontu je to bila prekretnica, za Sovjete ogromna doza morala i samopouzdanja da će

¹⁴⁷ Staljin će kasnije za ovaj period reći kako je predstavljao veću opasnost za opstanak SSSR-a nego doba bitke za Moskvu. Werth, *Rusija*, 371.

¹⁴⁸ Bivor, *Drugi I*, 517.

¹⁴⁹ Hejstings, *Pakao I*, 381.

¹⁵⁰ Žukov, *Uspomene II*, 91.

¹⁵¹ *Povijest Njemačke*, 230.

¹⁵² Hejstings, *Pakao I*, 168.

¹⁵³ Žukov, *Uspomene I*, 53.

¹⁵⁴ Žukov je u svojim obimnim memoarima ostavio svoja sjećanja od svog učešća u Prvom svjetskom, Ruskom građanskom i Drugom svjetskom ratu, ali uglavnom sa perspektive strateškog komadanta, a ne vojnika.

pobjediti, za okupirane narode u Evropi je predstavljala nadu u oslobođenje, a za svijet je pokazala da će Hitler pasti.

Sovjetska vojska je sada ne samo bila brojnija od njemačke, nego je imala i naprednije naoružanje.¹⁵⁵ Međutim, ohrabreni novoproduzvenim Tigar¹⁵⁶ tenkovima, njemačka je mašinerija pokušala jedan posljednji veliki napad na istoku. Ovi njemački tenkovi, organizovani u Panzer grupe, su imali mnogo bolju organizaciju od Sovjeta. Crvena armija je svoje jedinice imala organizovane po mehanizovanim korpusima, koji su brojali oko 11.000 vojnika i 370 tenkova.¹⁵⁷ Prema izvještajima Crvene armije, u ljeto 1943. godine je njemačka vojska imala snage za samo jednu veliku ofanzivu.¹⁵⁸ Izbočina kod grada Kurska je bila očito mjesto za ofanzivu. Svjedočila je najvećoj tenkovskoj bitki ikada (Bitki za selo Prokorovka, u sklopu Kurske ofanzive), koja je počela u sred ljeta, 5.7.1943. godine.¹⁵⁹ Međutim, kroz detaljno isplaniranu odbranu Crvene armije Nijemci nisu mogli proći. Pod sovjetskim kontranapadom su se povukli,¹⁶⁰ i u ovoj operaciji Citadela izgubili milion vojnika.¹⁶¹ ¹⁶² Najveći njemački poraz u ratu je odnio sa sobom čak 32 divizije, bez kojih Hitlerova vojska nikada više neće biti ista. Brojka žrtava vojnika Sila osovine, poginulih, ranjenih i zarobljenih, se kreće negdje oko 1.450.000 ljudi.¹⁶³

Poslije Kurska je postalo jasno da Nijemci mogu samo da odugovlače svoj pad. Staljingrad je bio prekretnica, gdje je njemačka vojska doživjela veliki poraz, ali je kod Kurska njena vojska zauvijek izgubila svoju snagu. Bitka koja je trajala 50 dana, gdje je učestovalo 100 njemačkih divizija, u sred ljeta gdje ne mogu kriviti zimu za poraz, Sovjeti su izvojevali možda i najbitniju pobjedu u ratu.¹⁶⁴ Sovjetske armije su napredovale istom brzinom kojom su se prethodne godine povlačile. Nevjerovatna je promjena u strategiji i ratnoj sreći na Istočnom frontu tokom 1943. godine. Nezaustavljivi prodor Crvene armije je doveo do oslobađanja

¹⁵⁵ Maks Hejstings, *Pakao: svet u ratu 1939-1945. II*, Laguna, Beograd, 2013, 36.

¹⁵⁶ Panzer VI

¹⁵⁷ Glantz/ House, *Titans*, 15.

¹⁵⁸ Entoni Bivor, *Drugi svetski rat II*, Laguna, Beograd, 2014, 133.

¹⁵⁹ *Sovjetska*, 549.

¹⁶⁰ Sovjetski tenkovski komandant Getman piše: „Stajali smo u rovu, sa nadom posmatrali naše T-34, koji su se prestizali, eskadrile munjevito brzih jurišnih aviona i bombardera, koji su veličanstveno raširili krila po nebu.“ Branko Kitanović, *Kurska bitka: kako je vide sovjetske vojskovođe*, Alfa, Zagreb, 1975, 121.

¹⁶¹ Hejstings, *Pakao II*, 47.

¹⁶² Osim jake sovjetske odbrane i kontranapada, razlog za zaustavljanje ofanzive je bilo i savezničko iskrcavanje na Siciliju, jer je Hitler hitno poslao pojačanja Musoliniju. Bivor, *Drugi II*, 153.

¹⁶³ *Drugi svetski rat II*, Mladost, Beograd, 1969, 25.

¹⁶⁴ Kitanović, *Kurska*, 130.

razrušenog Kijeva 6.11.¹⁶⁵ ¹⁶⁶ Kijev, taj prastari glavni grad Rusije, je bio pod okupacijom 778 dana, a od prijeratnih 900.000 stanovnika, u gradu je ostalo svega malo više od 100.000.¹⁶⁷ Kao oslobođeni grad, postao je centar budućih operacija Crvene armije prema jugozapadu, koje će dovesti do pada Rumunije i Bugarske.

Četnaestog januara 1944. godine su crvenoarmejci krenuli u veliku operaciju probijanja njemačke blokade Lenjingrada, te su uspjeli da odbace agresore nekih 160 kilometara od grada.¹⁶⁸ Opsada Lenjingrada je najstrašnija opsada velikog grada u historiji, trajala je preko dvije godine, a u strašnim uslovima hladnoće i gladi je poginulo oko dva miliona stanovnika tog velikog Petrovog grada. Dok je fokus vojske bio na jugu fronta, Lenjingrad se držao, sa čestim pokušajima deblokade, koji su tek na početku 1944. urodili plodom. U tim operacijama poražena je i Finska. Iako je naknadno imao uslove da je okupira, Staljin je prihvatio finsku predaju 2.9.1944. godine i samo je tražio da protjeraju svu njemačku vojsku sa svog teritorija, što će dovesti do rata u regiji Lapland.¹⁶⁹

Bjeloruska strateška ofanzivna operacija, ili skraćeno Operacija Bagration, kako je dobila naziv, bila je najveća sovjetska operacija u toku rata, i sa najviše uspjeha. Za cilj je imala oslobađanje Bjelorusije i izbacivanje Sila osovine sa teritorija SSSR-a. Sa oko 2,4, od 6,6 miliona ljudi u Crvenoj armiji, Žukov je krenuo u napad tri sedmice poslije Dana D.¹⁷⁰ U najvećoj ofanzivnoj operaciji u historiji ratovanja je čitava njemačka Grupa armija Centar poražena i zarobljena, negdje oko 700.000 vojnika. Nijemci su izgubili 67 divizija potpuno ili djelomično, i to je značio konačni kraj za njihove šanse za pobjedu. Nijemci su sada iskusili što i Sovjeti 1941. godine. Na kraju operacije su se Sovjeti našli na obalama Visle i grada Varšave.¹⁷¹ Jedan poljski pjesnik je tada napisao: „Čekamo te, crvena kugo, da nas spasiš od crne smrti.“¹⁷²

Sovjetska ratna mašinerija je gazila sve pred sobom od Memela do Karpata, goneći ispred sebe lavinu bjegunaca sve do njemačkih granica.¹⁷³ Na jugu fronta je Rumunija

¹⁶⁵ Hejstings, *Pakao II*, 49.

¹⁶⁶ Prilično emotivno, Žukov donosi svoja sjećanja o oslobađanju Kijeva: „Ali kako su sjale oči Kijevljana kada su vidjele ne u snu već na javi svoje oslobodioce.“ Žukov, *Uspomene II*, 149.

¹⁶⁷ *Drugi II*, 72.

¹⁶⁸ Hejstings, *Pakao II*, 197.

¹⁶⁹ Bivor, *Drugi II*, 363.

¹⁷⁰ Hejstings, *Pakao II*, 220.

¹⁷¹ Žukov i mnogi drugi pisci detaljno objašnjavaju odsustvo sovjetske pomoći u Varšavskom ustanku. Čak i Bivor navodi činjenicu da je radi operacije Bagration Crvena armija bila izmorena i bez goriva i jednostavno nije imala snage za napad. Uz sve to, primijetno je da Staljin nije imao previše volje da pomogne prozapadnim ustanicima.

¹⁷² Bivor, *Drugi II*, 336.

¹⁷³ Shulze, *Kratka*, 154.

kapitulirala u avgustu, Bugarska u septembru, a 15.10. je u Budimpešti¹⁷⁴ jedino njemačko pojačanje zaustavilo komunistički prevrat.¹⁷⁵ Sovjeti su od Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije dobili dozvolu da dio vojnika može napredovati kroz sjeveroistočni dio Jugoslavije.¹⁷⁶ Djelovanjem Crvene armije, jugoslavenskih partizana i dijelom bugarske vojske, Beograd je oslobođen u oktobru 1944.g, a do početka 1945. godine će i glavni dijelovi Jugoslavije biti oslobođeni. Crvena armija ipak nije imala previše djelovanja u ovim operacijama.

Krajem oktobra 1944. godine je sovjetska vojska završavala oslobađanje Pribaltičkih republika, koje je prethodno okupirala 1940. godine. Čitava njemačka Grupa armija Sjever je ili uništena ili opkoljena u Kurlandiji, gdje će ostati do kraja rata.¹⁷⁷ Sve što je ostalo od Hitlerovog carstva je bila centralna Evropa. Njemci su se povlačili na svakom frontu, ulazeći u svoje granice. Još od Napoleonovog doba se njemački vojnici nisu bili prisiljeni braniti u svojoj domovini.¹⁷⁸ Krajem 1944. godine je sovjetska udaljenost od Berlina bila skoro jednaka savezničkoj sa zapada. Na proljeće je cijela centralna Evropa, čak i Beč, oslobođena od strane Sovjetskog Saveza. Sovjetska ofanziva Visla-Odra u Poljskoj je u proljeće 1945. godine do te mjere rasula njemačku vojsku da se Berlin našao skoro u potpunosti otvoren za napad. Iako je general Čujkov zagovarao hitni napad, Žukov i Staljin su naredili konsolidaciju i uništenje zaostalih njemačkih džepova otpora.¹⁷⁹

Na Istočnom frontu su početkom 1945. godine Sovjeti imali više od 6,7 miliona vojnika, što je nevjerovatna cifra.¹⁸⁰ Čak i uslijed strašnih gubitaka u ratu, Sovjeti su pronalazili dovoljno ljudi za konačni napad na srce Njemačke. Za konačnu bitku evropskog dijela rata, Crvena armija je pripremila 2,5 miliona ljudi. Cilj - Berlin. Često opisivana kao najbrutalnija bitka ikada, ona je na kraju dovela do smrti Hitlera, pada grada 2.5., i konačnog sloma Njemačke.¹⁸¹ Jedan od ključnih momenata te bitke, ali i rata općenito, je uslijedio 30.4. kada su jedinice 3. udarne armije zauzele zgradu Rajhstajga.¹⁸² Žukov navodi da su dvojica vodnika koji su

¹⁷⁴ Budimpešta je postala središte jedne od najstrašnijih bitki u historiji, koja je ostala nezapažena radi Ardenske kontraofanzive i pada Berlina. Mnogi Mađari su prešli na stranu Crvene armije, a od 50.000 branilaca svega 700 je uspjelo da se izvuce iz opsade. Dana 11.2. Sovjeti su osvojili mađarsku prijestolnicu. Hejstings, *Pakao II*, 285.

¹⁷⁵ Hejstings, *Pakao II*, 226.

¹⁷⁶ Žukov, *Uspomene I*, 20.

¹⁷⁷ *Drugi II*, 285.

¹⁷⁸ Vilijam L. Širer, *Uspomene i pad Trećeg rajha IV*, Znanje, Zagreb, 1977, 202.

¹⁷⁹ Bivor, *Drugi II*, 438.

¹⁸⁰ Hejstings, *Pakao II*, 289.

¹⁸¹ Isto, 311.

¹⁸² Žukov, *Uspomene II*, 259.

postavili sovjetsku zastavu na vrh zgrade oko 22h bili Jegorov i Kantarija.¹⁸³ Snimak ovog postavljanja postoji i danas, ali nije vjerodostojan, jer se ne radi o prvobitnom događaju, nego je u pitanju rekonstrukcija za kamere. Ipak, i taj snimak je postao legendaran, u načelu označivši kraj rata u Evropi.

Savezničko zauzimanje Njemačke nije samo značilo oslobađanje zarobljenika iz logora, nego i slobodu za ugnjetavani narod kojeg je Hitlerova vlast egzekucijama, uništenjem i mobilizacijom dovela na ivicu istrebljenja. Njemačka je bezuslovno kapitulirala u Reimsu 7.5.1945. godine, što je bio kraj nacističke vlasti.¹⁸⁴ Staljin je ipak zahtijevao još jednu ceremoniju, u Berlinu, a ona je završena poslije ponoći dana 9.5.- datum koji je postao poznat kao Dan pobjede. Ovaj dan je službeno obilježen paradom na Crvenom trgu 24.6.1945. godine, sa Žukovom kao rukovodiocem.¹⁸⁵ Službeno je Crvena armija promijenila ime u Sovjetska armija 1946., okončavši tako period Drugog svjetskog rata.¹⁸⁶

Sovjetski Savez je pretrpio preko dvadeset miliona mrtvih, a od šest miliona zarobljenih svega dva miliona ih je preživjelo.¹⁸⁷ Ukupno je u ratu poginulo dvadeset puta više sovjetskih građana nego američkih i britanskih zajedno.¹⁸⁸ Nagrada za to je bila Moldavija i sjeverna Bukovina, koje je poražena Rumunija morala ustupiti nakon Pariških sporazuma 1947. godine.¹⁸⁹ SSSR je dobio i Kenigsberg, današnji Kalinjingrad, koja danas Rusiji služi kao važna luka bez leda. Pobjeda u ratu nije djelo jednog čovjeka, nego cijelog naroda koji je branio svoju zemlju. Ipak, kao najveći pobjednik je iz rata izašao Staljin lično; bio je legenda, narodni heroj, i samo je više doprinjeo svome kultu ličnosti, onom istom kultu kojeg će njegov vjerni Hruščov snažno napasti nakon Josefove smrti.¹⁹⁰

¹⁸³ Žukov, *Uspomene II*, 260.

¹⁸⁴ Shulze, *Kratka*, 155.

¹⁸⁵ Žukov, *Uspomene II*, 286.

¹⁸⁶ Briggs, *Povijest*, 120.

¹⁸⁷ Shulze, *Kratka*, 155.

¹⁸⁸ Ziemke, *Red*, 324.

¹⁸⁹ *Teaching*, 25.

¹⁹⁰ Andrija Krešić, *Političko društvo i politička mitologija*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968, 35.

4.2 Mišljenje stanovništva o Crvenoj armiji

Nakon više od šest miliona mrtvih u Prvom svjetskom ratu¹⁹¹, ruskom narodu je trebao neki idol, neko nepobjediv u koga će se ugledati i ponositi se njime. Mnogi su bili kandidati za tu poziciju, od Lenjina kao vođe, Trockog kao osnivača vojske, nekoliko generala koji su se iskazali, ali najveći je postao Staljin, iskoristivši svoju utjecajnu poziciju unutar Partije. Kult ličnosti nastao oko Staljina, onaj kojeg će kasnije Hruščov tako silovito napasti, je možda dao i ključnu figuru lidera, nekoga ko je uvijek tu u budućem ratu, nešto što je Rusima nedostajalo u Prvom svjetskom ratu. Staljinu je koristio sjećanje na heroje građanskog rata, a među njima i značajnog Frunzea, koji je preminuo 1925. godine.

Mihail Frunze¹⁹² je ruski narod spremao na rat sa kapitalizmom još od Građanskog rata. On je kao komandant vojske 1922. godine predložio ofanzivnu vojnu doktrinu kojom će konjičke i pješadijske divizije imati odlučujuću ulogu.¹⁹³ Razvojem moderne tehnologije i mehanizacijom, Tuhačevski, Šapošnjikov i drugi su dobili povod da nadopune Frunzeovu doktrinu, dajući ulogu tenkovskim, artiljerijskim i drugim tehničkim sredstvima. Frunze je nakon Trockog možda i najbitniji član Crvene armije, koji ju je pokušao transformirati, i postavio je temelje za skoro sve buduće doktrine.

Međutim, koliko god Frunze, komandiri i Partija pripremali vojsku za novi rat, pred početak Drugog svjetskog rata, malo koji stanovnik u SSSR-u je očekivao nova stradanja. Crvena armija je u posljednim godinama vodila pohode, ali oni su bili mahom u zapadnoj Kini, Mongoliji, a sada i na istoku Poljske i u Finskoj. Međutim, saznanje da su pod napadom od strane najveće invazivne sile ikada ih je protreslo iz temelja. Trećeg jula 1941. sovjetski narod je preko radija slušao legendarne riječi: „Drugovi! Braćo i sestre. Vama se obraćam, prijatelji moji.“ Staljin ih je pozvao na domovinski rat, na borbu do smrti. Poslušali su ga. U svim okupiranim područjima će tokom rata djelovati snažan pokret otpora, često uz jugoslovenski i kineski smatran najznačajnim u ratu.¹⁹⁴

Nakon ovoga će mnogi Staljinovi govori biti epopeje o nepostojećim sovjetskim pobjedama (do 1943.) i preuveličavanja njemačkih žrtava. Svaki je završavao sa: „Živjela naša

¹⁹¹ Hejstings, *Katastrofa*, 361.

¹⁹² Major Crvene armije tokom Građanskog rata, oslobodivši Krim, i surađujući sa novom turskom vladom je nakon smrti dobio mnoge spomenike i institucije sa svojim imenom. Čak se i glavni grad Kirgistana, Biškek, do 1991. zvao Frunze po njemu. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=7905>

¹⁹³ *Drugi I*, 233.

¹⁹⁴ Žukov, *Uspomene I*, 290.

Crvena armija i mornarica! Živjela naša slavna domovina! Naša stvar je pravedna, pobjeda će biti naša!¹⁹⁵ Za narod možda i najdraži govor je održan 23.2.1943. godine kada je Staljin izjavio kako je „pobjeda na zidovima Staljingrada najveća u historiji ratovanja.“¹⁹⁶ Zaista je razumljiv patriotski zanos stanovnika Sovjetskog Saveza iz samog čitanja i slušanja Staljinovih govora. U tim teškim, najtežim vremenima za državu, Staljin je postupio najbolje moguće u očima svojih građana, postao je vođa čelične volje.

Ponosni, ali i zastrašeni, građani Moskve su gledali svoje vojnike kako paradiraju u novembru 1941., a nakon toga idu direktno na front koji se nalazio odmah ispred Moskve. Osjećaj dužnosti ih je motivisao, sjećanje na Lenjina, i lojalnost Staljinu vuklo naprijed. Kada je Partija donijela odluku o premještanju iz Moskve u Kujbišev (današnja Samara) na istok, Staljin je to, ohrabren Žukovom, odbio.¹⁹⁷ Situacija nije mogla biti toliko loša, ukoliko vođa ne želi da bježi iz glavnog grada, mislilo se po Moskvi. Žukov je bio u pravu; Moskva je sačuvana, Staljin je pobijedio Hitlera, Crvena armija je zaustavila Nijemce, jedva.

Ruski narod u čitavom ratu nije izgubio svoj duh i vjeru u pobjedu. To ih je jedino i držalo u životu, kada je hrane nestalo, a hladnoću nije bilo moguće otkloniti. Septembra 1944. godine su njemačke službe analizirale spiskove i podatke o zarobljenim i poginulim crvenoarmejcima, i došli su na cifru od 14,1 milion.¹⁹⁸ Od ovoga broja, samo u prvih pet mjeseci invazije je ubijeno milion a zarobljeno oko tri miliona crvenoarmejaca.¹⁹⁹ Međutim, to su samo vojne žrtve, a rat je još trajao. Tokom rata, u velikoj ljudskoj katastrofi, život je izgubilo oko dvadeset sedam miliona Sovjeta. Partija je pokušavala na sve načine da ih motiviše. U tu svrhu, smatrajući kako će to privući mnoge na herojsku borbu, do kraja 1942. godine je odlikovano oko 200.000 vojnika.²⁰⁰

Posebno je teško bilo opkoljenim Lenjingrađanima, koji su prolazili kroz strašna vremena.²⁰¹ Jedina pomoć koju su dobijali su bili lijekovi, municija, hrana i odjeća preko

¹⁹⁵ Alexander Werth, *Rusija u ratu: 1941-1945*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1979, 196.

¹⁹⁶ Earl Ziemke, *The Red Army 1918-1941: From Vanguard of World Revolution to US Ally*, Taylor & Francis Books Ltd, London, 2004, 235.

¹⁹⁷ Žukov u memoarima navodi idući razgovor. Staljin: „Jeste li uvjereni da ćemo odbraniti Moskvu? Pitam vas to sa bolom u duši. Odgovorite pošteno kao komunist.“ Žukov: „Moskvu ćemo bezuvjetno odbraniti. Ali treba nam još najmanje dvije armije i dvjesto tenkova.“ G.K. Žukov, *Uspomene i razmišljanja II*, Globus, Zagreb, 1980, 24.

¹⁹⁸ Dunn, *Stalin's*, 12.

¹⁹⁹ Zaloga, *The Red*, 6.

²⁰⁰ Vlahov, *Uređenje*, 45.

²⁰¹ Alexander Werth postavlja pitanje „Kako to da je Lenjingrad izdržao?“ Zatim na njega odgovara kako su njegovi građani bili bez druge opcije osim da izdrže, htjeli oni to ili ne. Werth, *Rusija*, 275.

zaleđenog jezera Ladoga, ali, naravno, samo tokom zime.²⁰² Ova užasna opsada, koju su Nijemci i Finci²⁰³ uspostavili u jesen 1941. godine, je napokon probijena pod napadom Žukovljevih trupa 18.1.1943. godine.²⁰⁴ Artiljerijsku vatru su pratila i česta zračna bombardovanja. Prvo takvo je izvedeno 9.9.1941. godine ujutro, kada je na grad bačeno oko 6000 zapaljivih bombi koje su izazvale ogroman broj požara i žrtava.²⁰⁵ Tokom tih mračnih mjeseci je od njemačke artiljerije poginulo 20.000 Lenjingrađana, a od gladi zastrašujuća cifra od 640.000.²⁰⁶

Sovjetski je narod trpio šta se trpiti mora. Shvatili su da moraju dati sve za rat, sve za pobjedu. Pobjeda je došla u Staljingradu, a nakon toga i u Kursku. Stanovništvu u Njemačkoj je nakon predaje 6. armije u Staljingradu postalo jasnije da pobjeda odmiče sve više, a porazi se nizaju. Njemački propagandni stroj nije uspio zamračiti istinu da oni gube rat. Sovjetski narod je shvatio da je pobjeda moguća i da će se ostvariti. Žrtve koje su ih čekale su još uvijek bile velike, ali su nakon Staljingrada bili odlučniji na borbu do kraja nego ikada ranije.

Dana 5.8.1943. godine, u slavu pobjede kod Kurska, Moskvom je odjekivao topovski plotun pozdrava za Crvenu armiju. Bio je to prvi artiljerijski pozdrav u Velikom domovinskom ratu u čast junaštva sovjetskih vojski.²⁰⁷ Svaki uspjeh Crvene armije, ali čak i poraz, pratila je jaka propagandna mašinerija (koju su vodili Ždanov do 1940., a potom i Georgi Aleksandrov) sa podacima koji su držali stanovništvo motivisano. U propagandnim materijalima je ogroman bio utjecaj i prisustvo socijalističke ideologije, a Partija se spominjala na svakom pogodnom mjestu. Potrebno je razumjeti da propaganda sama po sebi ne mora biti lažna, bilo da je sovjetska ili nacistička, ali je cilj svake propagande isti- da se manipuliše ponašanjem pojedinca u neke svrhe.

U samom ratu nisu učestovali samo muškarci. Crvena armija je u svoje redove regrutovala i oko 800.000 žena, što je mnogo više nego ukupne vojske mnogih zaraćenih država²⁰⁸ Najznačajniju ulogu su žene igrale u partizanskim snagama, ali i kao snajperisti, gdje su se mnoge isticale svojim umijećem. Uključujući žene, dobrovoljce, obavještajce, partizane,

²⁰² Žukov, *Uspomene I*, 345.

²⁰³ Iako su učestovali u ratu, Finci nisu mnogo učestovali u opsadi Lenjingrada. Uglavnom su željeli vratiti izgubljene teritorije u Zimskom ratu, i eventualno zauzeti Murmansk. Nisu masakrirali sovjetske građane kao Nijemci, a možda su upravo tako i zaradili poštovanje kod Staljina koji je očuvao njihovu nezavisnost.

²⁰⁴ Žukov, *Uspomene I*, 352.

²⁰⁵ *Drugi svetski rat; pregled ratnih operacija II*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1961-1970, 104.

²⁰⁶ Žukov, *Uspomene I*, 354.

²⁰⁷ Žukov, *Uspomene II*, 135.

²⁰⁸ Maks Hejstings, *Pakao: svet u ratu 1939-1945. I*, Laguna, Beograd, 2013, 426.

logističare, inženjere, artiljirce, tenkiste, pješadiju i svaki drugi vid vojske, provjeren je podatak da je u Drugom svjetskom ratu Crvena armija uposlila oko 34 miliona ljudi. Ova cifra je ogromna, i teško se može pojmiti, pogotovo za jednu Jugoslaviju koja je na vrhuncu imala sve skupa malo više od 20 miliona stanovnika.

Koliko god velika bila žrtva i stradanje u Sovjetskom Savezu tokom rata, može se reći da je ovo jedina zemlja koja je iz rata izašla sa postignutim ciljevima. Cijela istočna Evropa je bila pod vlašću Crvene armije, a stanovnici SSSR-a su osjećali ovu novostećenu moć. Dugi period obnove i razvoja je počinjao. U zaključku svojih memoara, Žukov navodi: „Ne bismo pobijedili da nismo imali takoiskusnu i autoritativnu partiju kao što je Lenjinova, da nismo imali socijalizam ogromne materijalne i duhovne snage koje su nam u kratkom roku reorganizovali život, i stvorili uslove za poraz njemačkog imperijalizma.“²⁰⁹

²⁰⁹ Žukov, *Uspomene II*, 322.

4.3 Odnos sa Saveznicima

U ljeto 1939. godine je Sovjetski Savez, pred sve većom prijetnjom Njemačke, ponudio vladama Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva vojni savez koji je mogao promijeniti tok historije, ali je odbijen.²¹⁰ Historiografi često izostave pomen ovih diplomatskih pokušaja, jer se skoro uvijek veći prioritet daje politici Njemačke i Adolfa Hitlera pred Drugi svjetski rat. Čak i Žukov, koji je imao ideološko- historijsku pozadinu da piše o tome, u svega nekoliko rečenica završava priču. Entoni Bivor je posvetio dosta prostora analizi tog događaja. On navodi da su Francuzi, za koje je Rusija prirodni anti-njemački saveznik, bili spremni na potpisivanje toga saveza, ali ne i London.²¹¹ Ipak, pod pritiskom su Britanci počeli pregovore, ali su oni propali radi sovjetskog zahtjeva za prolazak Crvene armije kroz Poljsku i Rumuniju.²¹² Nakon ovih propalih dogovora, Staljin se okrenuo Hitleru.

Zapadni saveznici su tek krajem 1945. godine, nakon zarobljavanja njemačkih arhiva, saznali za sve protokole tajnog pakta Staljin-Hitler.²¹³ Postalo je jasno kako su nakon njega SSSR i nacistička Njemačka postali de-facto saveznici.²¹⁴ Zato i ne čudi činjenica što je krajem 1939. godine, kada se u Francuskoj i Britaniji uvidjelo kako će ovaj rat trajati, predlagan i skoro usvojen plan da saveznički bombarderi sa Bliskog istoka prelete do naftnih polja Bakua u Azerbejdžanu i bombarduju ih. Cilj je bio da se uništi naftna opskrba njemačke vojske, za koju se vjerovalo da dolazi uglavnom iz ovog kaspiskog grada. Od ovog plana su na kraju saveznici odustali, shvativši kako bi on SSSR skoro sigurno doveo u rat na strani Njemačke i službeno, i tako samo saveznički vojni put učinili neosvojivim.

Ovaj rat je prosječno svaki dan uzrokovao dvadeset sedam hiljada mrtvih, i tako šest godina.²¹⁵ Britanski narod je sa strahopoštovanjem pratio događaje u Rusiji i patnje naroda koji se bori na život i smrt. Nakon Barbarose, stanje u SSSR-u je bilo toliko loše da je Staljin zapadnim saveznicima predlagao da na Istočni front pošalju svoje vojnike koji će se boriti u Crvenoj armiji.²¹⁶ Malo je reći kako je taj zahtjev propao, osim poljskih i čehoslovačkih jedinica koje su osnovane i koje su se borile za SSSR.

²¹⁰ Žukov, *Uspomene I*, 193.

²¹¹ Bivor, *Drugi II*, 43.

²¹² Isto, 43.

²¹³ Hejstings, *Pakao I*, 31.

²¹⁴ Kenez, *History*, 132.

²¹⁵ Hejstings, *Pakao I*, 15.

²¹⁶ Bofa, *Povijest II*, 115.

Čerčil, nakon napada na SSSR (kojeg je očekivao), je javno rekao da je 25 godina bio najveći neprijatelj komunizma, ali i pored toga će se založiti da Britanija ukaže pomoć svima koji se bore protiv Hitlera, pa samim time i SSSR-u i Crvenoj armiji.²¹⁷ Svaka pomoć koja je dolazila u Sovjetski Savez je bila direktno ili indirektno namjenjena ratnim ciljevima Crvene armije. Već 12.7.1941. godine su Britanija i SSSR potpisali ugovor o uzajamnoj pomoći u ratu i saglasnosti da neće potpisati zasebni mir sa neprijateljima.²¹⁸ Tako su dva ideološki nepomirljiva neprijatelja, Čerčil i Staljin postali saveznici. Naknadno je 14.8. iste godine SSSR napokon izašao iz diplomatske izolacije kada je bio jedan od 15 potpisivača Atlantske povelje, koju su potpisale i još uvijek neutralne Sjedinjene Države.²¹⁹ Srž Povelje su bili proglasi da se granice neće pomijerati bez saglasnosti svih strana, da svi narodi imaju pravo da izaberu svoj oblik vladavine i da će sila prestati da se koristi u političkim pitanjima. Iako SSSR nije službeno učestvovao u samom potpisivanju Povelje, naknadno su je prihvatili.²²⁰

Ulaskom SAD-a u rat, Saveznici su imali jasan cilj- zadržati SSSR u ratu sa velikim programom pomoći. Ratni materijal bi se u Rusiju prebacivao arktičkim konvojima prema Murmansku i ArhangelSKU, i to samo kada ove luke nisu okovane ledom.²²¹ Sada sa SAD-om u ratu, mnoge države su potpisale Deklaraciju Ujedinjenih nacija, kojima se zabranjivao separatan mir sa neprijateljem i najavljivala borba do predaje sila Osovine. O ovim programima pomoći za SSSR se dovoljno govori, pogotovo u zapadnoj literaturi. Često se navodi značaj iste, koji je Crvenu armiju opskrbio za rat. Dolazili su tenkovi, topovi, kamioni, puške, municija, odjeća, hrana i svaki drugi tip materijala. Istina je da je u kriznim godinama 1941. i 1942., dok fabrike na Uralu još nisu proradile, a odbrana propadala, ovi materijali učinili prevagu, ali na kraju je ipak sovjetsko ljudstvo bilo ono što je zaustavilo Hitlera i njegovu silu.

U želji da održi dobre odnose sa zapadnim saveznicima, u ljeto 1943. godine je Staljin raspustio Komunističku internacionalu, Kominternu.²²² Međutim, pod vodstvom Georgija Dimitrova će ova organizacija nastaviti sa radom u sklopu sovjetske Komunističke partije. Tokom rata se koristila svaka šansa za jačanje komunističkog pokreta, pa je skoro svaki pokret otpora u okupiranim teritorijama primarno bio komunistički, a mnogi od njih (Jugoslavija,

²¹⁷ Saznavši o invaziji, Čerčil se obratio preko BBC-a: „Ruska opasnost je i naša opasnost, i opasnost SAD-a, kao što je cilj svakog Rusa koji se bori za svoje srce i dom cilj svih slobodnih ljudi širom svijeta.“ Churchill, *Second*, 338.

²¹⁸ *Drugi I*, 465.

²¹⁹ Isto, 469.

²²⁰ Bofa, *Povijest II*, 112.

²²¹ Hejstings, *Pakao I*, 346.

²²² Bivor, *Drugi II*, 138.

Slovačka, Grčka, Kina) će nakon rata i doživjeti uspon komunističkih vlada, ili građanski rat radi snage komunističkog pokreta.

Teheranskom konferencijom Velike trojke Čerčila, Ruzvelta i Staljina sredinom 1943. godine dogovoreno je da se otprilike u vrijeme velike sovjetske ofanzive pokrene invazija na Francusku i time otvori drugi evropski front.²²³ Iako su se opirali, Čerčil i Ruzvelt jednostavno nisu mogli ništa pred Staljinovim zahtjevima, jer je za razliku od njih on imao vojsku na terenu. Sovjetski Savez je na kraju rata podnio 65% ukupnih žrtava na savezničkoj strani, a to im je davalo ogromnu političku moć na konferencijama sa ostalim vođama.²²⁴ Samo u Staljingradu je nastradalo više sovjetskih vojnika, nego britanskih i američkih skupa tokom čitavog toka Drugog svjetskog rata.

U Moskvi su krajem 1944. godine Staljin i Čerčil „bacili okladu“ sa narodima istočne Evrope, dijeleći utjecaje svojih država u njima poslije rata. Iako je Staljin pregovarao, na terenu će sva ta teritorija osim Grčke postati njegova sfera utjecaja. Jedino je tvrdoglava Čerčilova intervencija u Grčku dovela Britance prije Sovjeta u tu zemlju.²²⁵ Međutim, čak će i tu uslijediti krvavi građanski rat, makar su komuniste više podržavali Tito i Jugoslaveni nego Staljin i njegova vojska. Obećanje o slobodnim izborima u Poljskoj Staljin nikada nije održao, i tako je Poljska sve do pokreta Solidarność ostala komunistička zemlja.

U februaru 1945. godine je na krimskoj Jalti Staljin dočekaio Čerčila i već bolesnog Ruzvelta. Ruzvelt poslije rata nije htio previše američkog utjecaja u Evropi, taj je posao smatrao britanskim. Djelomično je to bila i posljedica Ruzveltovog prezira prema Francuskoj.²²⁶ Tu je sovjetski vođa samo iznosio svoje diktate, koji su glasili da on preuzima istočnu Evropu. Čerčil se bunio, ali nije uspio da isposluje skoro ništa. Nedostajala mu je podrška američkog predsjednika, ali Ruzvelt ga je otvoreno korio zašto od Francuske pokušava napraviti vještačku silu. Dogovorena je podjela Njemačke na četiri okupacione zone, kao i njemačke reparacije. Staljin je obećao da će nakon rata sa Njemačkom SSSR napasti Japan i pomoći Amerikancima.²²⁷ To je bio i primarni cilj Ruzvelta, kojeg rat protiv Hitlera nije više mnogo zanimalo. Zanimali su ga životi američkih marinaca i brodovi mornarice, koji su se gubili pod

²²³ Shulze, *Kratka*, 151.

²²⁴ Hejstings, *Pakao I*, 392.

²²⁵ Bivor, *Drugi II*, 410.

²²⁶ Henry Kissinger, *Diplomacija*, Golden marketing, Zagreb, 2000, 362.

²²⁷ Bivor, *Drugi II*, 469.

udarima japanskih kamikaza. Ruzvelt je na poslijeratni svijet gledao kao na razoružane države pod kontrolom četiri policajca: SAD-a, SSSR-a, Velike Britanije i Kine.²²⁸

Američki general Ajzenhauer je imao priliku da dođe do Berlina prije Sovjeta, jer na putu skoro da mu nije bilo otpora. Ipak, pod uvjeravanjima Staljina je tu priliku propustio. Gledajući simboliku, jedino je bilo „fer“ da Sovjeti, koji su najviše propatili, budu ti koji će osvojiti središte nacističkog zla. Dvije vojske saveznika će se u svitanje Hladnog rata sresti na rijeci Elbi 24.4.1945. godine, kod grada Torgau.²²⁹ ²³⁰ Uskoro, 7.9.1945. godine se u Berlinu održalo nešto od historijskog značaja. Predložena od strane Sovjetskog Saveza, održana je zajednička vojna parada sovjetskih, američkih, britanskih i francuskih jedinica u znak pobjede i okupacije Njemačke.²³¹ Sve ovo je ipak bilo kratkog trajanja, jer dok se cijevi oružja još nisu ni ohladile od rata, sve četiri sile su se našle uperene u novom sukobu koji će obilježiti drugu polovicu 20. stoljeća.

U junu i julu 1945. godine su crvenoarmejci koji su porazili Hitlera kroz Sibir jurišali prema granici sa Japanom, kako bi se i posljednja sila Osovine uništila.²³² U avgustu, pod nezaustavljivom navalom Sovjeta u Mandžuriji (gdje je za dvije sedmice zarobljeno 650.000 japanskih vojnika) i atomskim bombardovanjima Hirošime i Nagasakija, Japan se predao. Dana 2.9.1945. godine je Drugi svjetski rat, najveći zločin u historiji čovječanstva, konačno završen. Odmah potom je počinjao novi, Hladni rat, između Istoka i Zapada, između komunizma i kapitalizma. Globus se podijelio na dio kojim upravljaju Slaveni i onaj kojim upravljaju Anglosasi.²³³

²²⁸ Kissinger, *Diplomacija*, 363.

²²⁹ Hejstings, *Pakao II*, 295.

²³⁰ Historijski susret, koji je za mnoge označio početak Hladnog rata, se desio između izvidnice američke 69. pješadijske divizije i prethodnice sovjetske 58. gardijske divizije. Širer, *Uspomene*, 227.

²³¹ Žukov, *Uspomene II*, 288.

²³² Hejstings, *Pakao II*, 333.

²³³ Andre Maurois, *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Naprijed, Zagreb, 1960, 458.

4.4 Posljedice dolaska Sovjeta u Istočnu Evropu

Milion i po Poljaka je zarobljeno nakon Sovjetskog ulaska u Poljsku 1939. godine. Petog marta 1940. je Berija Staljinu poslao prijedlog likvidacije poljskih oficira, kako bi se obezglavila poljska država. Tako je pogubljeno dvadeset i pet hiljada Poljaka u šumama oko Katjina, kod Smoljenska.²³⁴ Za masakr kod Katjina, ni jedan čovjek nije nikada krivično odgovarao. Kada je po raspadu SSSR-a otkopana masovna grobnica kod Smoljenska, postalo je jasno kako su Sovjeti namjerno skrivali svoj zločin. Na naredbu da se ovo uradi, Staljin je lično stavio potpis.

U vrijeme njemačkog napada na Francusku, u ljeto 1940. godine je Staljin iskoristio priliku i umarširao Crvenu armiju u baltičke države Litvaniju, Latviju i Estoniju, nezavisne od Prvog svjetskog rata. Iako su ratovali i izborili se za svoju slobodu, SSSR nikada nije prihvatio njihov odlazak.²³⁵ Na Balkanu je Rumunija užurbano pokušavala izgraditi Balkanski savez sa Bugarskom i ostalim slobodnim državama, ali je pritisak SSSR-a sa jedne, i Njemačke sa druge strane, izjalovio te planove.²³⁶ Uskoro, Rumunija je ustupila bivše ruske pokrajine Bukovinu i Besarabiju, iz straha od nagomilavajuće sovjetske vojske.²³⁷ Ustupit će Rumunija i Mađarskoj Transilvaniju i Bugarskoj Dobrudžu u tom periodu, a opet je izabrala da pristupi Trojnom paktu, a ne saveznicima. Tokom rata će Rumuni, kao i baltički narodi, pružati veliku podršku Hitleru protiv Crvene armije, ali su skupo platili tu podršku svojim gubicima kod Staljingrada, i naknadno politikom nakon rata.

Baltički narodi su Nijemce dočekavali kao oslobodioce, a mnogi su počeli sa antijevrejskim nasiljem. Istu stvar su Nijemci doživjeli i u Ukrajini. Iako se od dolaska Nijemaca u dobrom dijelu Istočne Evrope očekivao predah od Staljinove vlasti, ona je bila višestruko strašnija.²³⁸ Ukrajinci su bili posebno voljni pristupiti nacističkom pokretu, ali Nijemci nisu bili previše optimistični za prihvatanje novog saveznika. Tako im je ta prilika propala, a Ukrajinci, koji su već dovoljno patili pod Staljinovom vlašću, su sebi zapečatili posljertnu sudbinu.

²³⁴ Hejstings, *Pakao I*, 46.

²³⁵ Prvi korak ka ovom pripajanju je SSSR poduzeo u jesen 1939. kada je baltičkim državama nametnuo ugovore o „uzajamnoj pomoći“, što je tehnički bio ultimatum za preuzimanje vlasti. Bivor, *Drugi I*, 67.

²³⁶ Popov, *Od Versaja*, 580.

²³⁷ Hejsting, *Pakao I*, 107.

²³⁸ Shulze, *Kratka*, 150.

U aprilu 1944. godine je Crvena armija ušla na teritorij Rumunije, a lokalni stanovnici nisu bili time zadovoljni. Ipak, napredak se nastavio sve do Bukurešta gdje su Sovjeti ušli 31.8., a komunisti su im priredili veliku dobrodošlicu, sa sumnjičavim narodom u pozadini.²³⁹ Rumunske jedinice, zasićene rata su 24.8.1944. godine istupile iz rata, a dan nakon toga su objavile rat Njemačkoj i Mađarskoj. Do kraja rata će se na strani Crvene armije boriti 14 rumunskih divizija, primarno u Transilvaniji, ali i u Mađarskoj i Čehoslovačkoj.²⁴⁰

Sovjetski vojnici nisu u odmazdi vidjeli nikakvu sramotu. U njihovim očima ona je bila opravdana; rat se uglavnom vodio na sovjetskom tlu, njihov narod je nezamislivo stradao, a Nijemci su se prema njima prethodno ponašali kao barbari. Sada ih je Crvena armija kažnjavala.²⁴¹ Zapadni saveznici se, naravno, groze pred ovime, jer ih to ne čini ništa drugačijim od Nijemaca, ali ukoliko samo pogledamo mentalitet zapadnih Evropljana i istočnih, i dan danas, postaje jasno zašto je za crvenoarmejske osveta bila prihvatljiva. Međutim, Žukov navodi da su sovjetski vojnici stanovnicima Berlina dijelili hranu, gasili požare, skupljali mrtvace i uklanjali mine.²⁴² Sovjetski inženjerci su uključeni u čišćenje glavnog njemačkog grada koji je devastiran u toku rata i šesnaestodnevne bitke.

Poslije oslobođenja Krakova u Poljskoj, sovjetske i poljske jedinice su ušle u grad Osvjencim, u njemačkom jeziku poznat kao Aušvic. Nijemci nisu uspjeli uništiti postrojenja i dokumentaciju prije nego su Sovjeti stigli. Nekoliko hiljada zatvorenika je pronađeno živo, a stanovnici grada su dovedeni da se upoznaju sa zvjerstvima nacista.²⁴³ Sovjeti su upravo gledali ostatke procesa Holokausta, pojma zla za savremeno doba. Nijemci su u logorima smrti koristili pune potencijale željeznice, napredne hemijske industrije, kao i efikasne birokratije i menadžmente.²⁴⁴ Čak i kada se pogledaju moderne rekonstrukcije događaja kroz filmove, serije i dokumentarce, osjeti se jeza pred tim scenama zla, i istrošenim očima preživjelih koji su prošli kroz pakao, samo da bi bili vraćeni nazad.

U istočnoj Pruskoj, sa glavnim gradom Kenigsbergom, koja je podijeljena između SSSR-a i Poljske, od prijeratnih 2,2 miliona Nijemaca, ostalo ih je svega 193 hiljade.²⁴⁵ Danas je taj grad, Kalinjingrad, kapija u Rusiju, a često prozvan i za „najevropskiji“ ruski grad,

²³⁹ *Teaching*, 21.

²⁴⁰ *Drugi II*, 275.

²⁴¹ Hejstings, *Pakao II*, 313.

²⁴² Žukov, *Uspomene II*, 272.

²⁴³ *Drugi II*, 297.

²⁴⁴ Karen Armstrong, *Bitka za boga; Fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007, 248.

²⁴⁵ Bivor, *Drugi II*, 548.

nedaleko od poljske granice, teritorijalno odvojen od ostatka Rusije. Ovo je jedina teritorija Njemačke koja je nakon rata došla pod kontrolu SSSR-a kao direktni dio države.

U Njemačkoj je pokret otpora tokom rata bio zanemarljiv, a predvodnici su mu bili komunisti; ipak, oni su kao pripadnici *Rote Kapelle* (Crvenog orkestra) smaknuti 1942. godine.²⁴⁶ U Istočnoj Njemačkoj će 1946. godine biti uspostavljena ujedinjena socijalistička stranka SED, koja je postala kadrovska stranka podređena SSSR-u.²⁴⁷ Istočni Nijemci će tokom Hladnog rata imati drugačija obrazovanja od zapadnih kolega, tako da je urođeni stid radi počinjenih zločina u Drugom svjetskom ratu jači na Zapadu i dan danas. To je djelomično razlog zašto se neonacističke i antidemokratske stranke danas javljaju uglavnom na teritoriji bivše Istočne Njemačke.

Zbog početka rata u teškim okolnostima, Staljin je odlučio da amnestira više od 50.000 poljskih zarobljenika i od njih načini Komunističku poljsku vojsku koja se borila na Istočnom frontu.²⁴⁸ Poljska tokom rata nije bila jasno prosovjetski nastrojena, za šta je najbolji pokazatelj ustanak u Varšavi, sa prozapadnjačkim karakterom, kojeg su Sovjeti odlučili skoro cijeloga ignorisati. Simpatije prema SSSR-u u Poljskoj, kao i u ostatku Evrope i svijeta, su rasle nakon Staljingrada sa sve brojnijim sovjetskim pobjedama.²⁴⁹ Kada je na kraju Crvena armija ušetala u Varšavu i ostatak Poljske, dočekani su kao oslobodioci. Teritorije koje je SSSR preuzeo od Poljske u ratu im je nadoknadio aneksijom svih njemačkih teritorija istočno od linije Odra-Nisa. Poljska će idućih 40-ak godina ostati pod jakom kontrolom vlade iz Moskve i Crvene armije, kao vjerna satelitska država.

Kamen spoticaja odnosa Poljaka i Sovjeta je bila Katjinska afera, odnosno optužba da je SSSR pogubio poljske zarobljenike i oficire nakon podjele 1939. godine. Početkom 1945. godine, u sporazumima sa SSSR-om, u Poljskoj je najjači pokret otpora predstavljala Narodna armija, čije su jedinice bile pod vrhovnom komandom SSSR-a. Nasuprot njima, jaka je bila i Otadžbinska armija, lojalna izbjegloj vladi u Londonu.²⁵⁰ Upravo oni su i podigli varšavski ustanak avgusta 1944. godine. Nakon njihovog poraza, Sovjeti su iskoristili politički vakuum, i krajem decembra formirali privremenu vladu Poljske republike, koja je bila lojalna Sovjetskom Savezu.²⁵¹ Novu poljsku marionetsku vladu su Britanija i SAD, sa novim

²⁴⁶ Shulze, *Kratka*, 153.

²⁴⁷ Isto, 159.

²⁴⁸ Hejstings, *Pakao II*, 167.

²⁴⁹ *Drugi II*, 527.

²⁵⁰ Isto, 530.

²⁵¹ Isto.

predsjednikom Tumanom, priznale 5.7.1945. godine i tako je Poljska postala sovjetski satelit.²⁵² Izbjeglička vlada je nastavila govoriti kako je Poljska okupirana sve do 1989. godine.

Bugarska nije bila u ratu sa SSSR-om, ali su svejedno pripadnici Radničke partije u sklopu Otečestvenog fronta do proljeća 1944. godine. skupili snage za dizanje ustanka protiv vlade.²⁵³ Međutim, izbijanjem Sovjeta blizu bugarskih granica, vlada je sama odlučila da će promijeniti savezništvo, te je osmog septembra Bugarska objavila rat Njemačkoj. Tako je istočni Balkan bio oslobođen od nacističkog prisustva. U Bugarskoj je održan referendum o uvođenju republike 8.9.1946. godine, a 96% stanovništva je glasalo za ukidanje kraljevine i formiranje republike. Najviše je profitirala Komunistička partija, sa jakom propagandnom kampanjom, i učvrstila je svoju poziciju.²⁵⁴ Bugarska će postati lojalni sovjetski satelit, protivteža članicama NATO-a Turskoj i Grčkoj tokom Hladnog rata.

Tako je izgledao teritorij Istočne Evrope poslije Drugog svjetskog rata. Ovo je bio najkrvaviji rat u svjetskoj i evropskoj historiji. Rusija je izgubila oko 15% svoga stanovništva u ovome ratu. Kroz historiju se jasno prate stalni ratovi i stradanja u Evropi, ali od 19. stoljeća oni postaju rjeđi, sa većim žrtvama. Nakon Napoleonovog doba je u Evropi uspostavljen Evropski koncert sila, koji je za cilj imao čuvanje mira, i manje-više ga je održao do Prvog svjetskog rata, uz manje iznimke. Ipak, samo nakon Prvog svjetskog rata, do Drugog, mnogi su ratovi vođeni u Evropi, što je bila direktna posljedica vakuuma nastalog raspadom četiri carstva. Kao posljedica ratovanja u Evropi je u periodu od 1918. do 1945. godine poginulo oko 70 miliona ljudi, možda i više.²⁵⁵

²⁵² Bivor, *Drugi II*, 542.

²⁵³ *Drugi II*, 276.

²⁵⁴ *Teaching*, 38.

²⁵⁵ Armstrong, *Bitka*, 248.

5.0 Zaključak

Malo ko bi početkom 1941. godine rekao kako će se uskoro Hitlerova Njemačka i Staljinov Sovjetski Savez naći na suprotnim stranama najstrašnijeg i najkrvavijeg rata ikada. Mnogi su čak mislili kako su ove dvije države saveznice radi podjele Poljske i agresivne politike prema baltičkim susjedima. Iako nikada de-jure nisu bili saveznici, SSSR i Njemačka su bili komplikovani poslovni partneri, od dogovora između Molotova i Ribentropa, pa sve do Operacije Barbarose. Kada je rat počeo, sve je palo u vodu, a Crvena Armija je morala da se brani protiv najjače vojske ikada okupljene u historiji.

U kontekstu šire slike Drugog svjetskog rata, Crvena Armija je bila ključni faktor za pobjedu nad Njemačkom. Posljednjih decenija se u zapadnjačkoj historiografiji sve više umanjuje značaj Sovjetskog Saveza, ali podaci govore drugu stvar. U svakom trenutku rata je Hitler imao oko 80% svojih vojnika na frontu protiv Crvene Armije, a od ukupnog broja poginulih Nijemaca, uključujući i kopnene, pomorske i zračne snage, četiri od pet ih je nastradalo od strane Crvene Armije i njenih ogranaka. Platilo je Sovjetski Savez za ovu pobjedu tešku, pretešku cijenu. Više od 20 miliona mrtvih građana države je bilo potrebno za zaustaviti nacističku Njemačku. Ova cifra je zaprepašćujuća, i najveća je od svih zaraćenih država, veća čak i od Kine koja je u ratu bila od 1937. godine. Ostati bez tolikog broja vojnika, bez i ono malo naoružanja što su imali na početku invazije, bez četvrtine teritorije i stanovništva, biti primoran boriti se duboko u svojoj teritoriji za glavni grad, a na kraju pobijediti, zaista ne prestaje da izaziva strahopoštovanje.

Naravno, nije Crvena Armija pobijedila u ratu jer „je bila jača“. Ratovi se ne dobijaju na taj način. Mnogo je faktora koji su doveli do pobjede nad Njemačkom; ogromnost teritorija i brojnost ljudi koje je teško okupirati, oštri vremenski uslovi i slaba logistička i infrastrukturna razvijenost, neprilagođenost uslovima rata od strane Nijemaca, jačanje otpora radi brutalnosti vojnika Sila osovine, zavidan nivo domoljublja kod Sovjeta (nekada i bez izbora), konstantni partizanski napadi u pozadini fronta, čelična volja Staljina i njegova upornost u otporu, dobri generali izgrađeni tokom rata, premještaj industrije na vrijeme na Ural, superiornija tenkovska i artiljerijska oružja, pomoć savezničkih konvoja u naoružanju, opremi i hrani, saradnja sa ostalim Saveznicima, i još bezbroj njih. Istočni front Drugog svjetskog rata je bio najbrutalniji vojni sukob u historiji, a upravo je brže prilagođavanje sovjetskog naroda, koji je kroz prošlost naučio da se nosi sa svime, možda bilo i ključno u pobjedi.

U radu se nastojalo pokazati kako ništa na svijetu nije crno i bijelo, nego je sivo. Crvena Armija, koja je nakon građanskog rata dobila neku mitsku ulogu je imala svojih zločina. Još od podjele Poljske kada su smaknuti zarobljenici kod Smoljenska u Katjinskoj šumi, pa do masovnih pljački i silovanja u istočnoj Njemačkoj krajem rata, te kršenjem obećanja o demokratskim izborima širom istočne Evrope, Crvena armija je u isto vrijeme oslobađala, ali i okupirala teritorije na koje je dolazila.

Na ponuđenim primjerima djelovanja Crvene armije u istočnoj Evropi se zaključuje kako su u isto vrijeme sa protjeravanjem nacista, sovjetske vlasti uspostavljale lojalne vlade na tim teritorijama sa jasnim ciljem da tu ostanu. Upravo je ovo glavna teza, i zaključak u ovome radu. Rumunija, Bugarska, Mađarska, Poljska, Čehoslovačka i Istočna Njemačka su mjesta na koja je Crvena Armija pobjednički ušla nakon poraza Nijemaca, a znamo kako ni jedna od ovih država nije kasnije dobila pravo da možda postane neutralna ili pripadnica NATO pakta, već su bili pod čeličnim pritiskom vlade iz Moskve. Gore navedenim primjerima se stvara slika kako je jasnim političkim djelovanjem sovjetska vlada dovela do formiranja Istočnog bloka, gdje su ušle sve oslobođene države. Jugoslavija je jedina koja je izbjegla ovu sudbinu, a iako je Crvena Armija oslobodila Beograd, nije igrala ulogu u oslobađanju dobrog dijela teritorije, a još jača volja Tita od Staljina je sačuvala nezavisnost nove države. Posebne su priče baltičkih zemalja koje su i prije Operacije Barbarosa okupirane od strane SSSR-a, koji se kasnije ponovo vratio i direktno aneksirao te zemlje. Još jedna država vrijedna pomena je Finska, koja se rijetko spominje nakon Zimskog rata. Kako je Finska bila Hitlerov saveznik, ratovala je do kraja 1944. godine protiv Crvene Armije, ali je poražena, međutim, jedino je njoj od svih država Staljin dopustio nezavisnost i slobodu, iako je imao mogućnost da je pripoji, kao bivši carski posjed.

Posljedice Drugog svjetskog rata osjeti i dan danas svaka osoba koja živi u Evropi i Aziji, a možda i na cijelom svijetu, i jasno je da je ovo najbitniji događaj u modernoj ljudskoj historiji. Svijet nikada više nije bio isti, a uzroci sukoba se kriju mnogo godina prije njegovog početka. Ovaj rad pokriva vremenski kratak period od svega dvadeset i osam godina, ali je ovaj period prepun događaja koji su pojasnili kako je Drugi svjetski rat počeo, zašto, i koja je uloga Crvene Armije u njemu, te kako je došlo do te ključne pobjede. Ova sinteza Crvene Armije je prikazala promjenjivost njene uloge u historiji Evrope i zoru novog doba u svijetu, posljedice koje su stari dogovori i ratovi još uvijek imali na svijet, i početak dekolonizacije i kraja carstava.

Crvena Armija nije ni herojska ni zločinačka. Ona je i herojska i zločinačka vojska, kao manje-više i sve druge vojske kroz historiju. Dvije države (SSSR i Njemačka) su u nekoliko

prilika bile blizu potpisivanja savezništva, što bi definitivno promijenilo tok historije, a Crvenoj Armiji dalo neku drugačiju ulogu. Na kraju, stvari koje su u ovom radu iznijete daju samo dio slike o Sovjetskom Savezu i Crvenoj Armiji tokom Drugog svjetskog rata, čija bi potpuna obrada bila mnogo duža.

6.0 Literatura

6.1 Internet

<http://www.bbc.com/news/magazine-21859771>

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=7905>

6.2 Knjige

1. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Edicija, Beograd, 2015.
2. Alan Bullock: *Hitler and Stalin: Parallel lives*, Fontana Press, London, 1991.
3. Alexander Werth: *Rusija u ratu: 1941-1945*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1979.
4. Andre Maurois: *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Naprijed, Zagreb, 1960.
5. Andrija Krešić: *Političko društvo i politička mitologija*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968.
6. Asa Briggs (ur.): *Povijest svijeta*, Reader's Digest, London, 1996.
7. *Bitka za Moskvu: memoari sovjetskih generala*, Stvarnost, Zagreb, 1965.
8. Bogdan Krizman: *Drugi svetski rat u memoarima Winstona Churchilla*, Skolska knjiga, Zagreb, 1952.
9. Branko Kitanović: *Bitka za Moskvu: kako je vide sovjetske vojskovođe*, Alfa, Zagreb, 1975.
10. Branko Kitanović: *Kurska bitka: kako je vide sovjetske vojskovođe*, Alfa, Zagreb, 1975.
11. Čedomir Popov: *Od Versaja do Danciga*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1976.
12. David M. Glantz/ Jonathan M. House: *When Titans Clashed; How the Red Army stopped Hitler*, University press of Kansas, Kansas City, 1995.
13. *Drugi svetski rat I*, Mladost, Beograd, 1969.
14. *Drugi svetski rat II*, Mladost, Beograd, 1969.
15. *Drugi svetski rat; pregled ratnih operacija II*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1961-1970.
16. Dž. Dž. Mejer: *Svet se ruši: Povest o Velikom ratu 1914-1918*, IK Filip Višnjić, Beograd, 2015.

17. Earl F. Ziemke: *The Red Army 1918-1941: From Vanguard of World Revolution to US Ally*, Taylor & Francis Books Ltd, London, 2004.
18. Edward Hallett Carr: *Ruska revolucija: od Lenjina do Staljina*, Globus, Zagreb, 1984.
19. Eike Middeldorf: *Taktika u pohodu na Rusiju*, Vojno delo, Beograd, 1958.
20. Entoni Bivor: *Drugi svetski rat I*, Laguna, Beograd, 2014.
21. Entoni Bivor: *Drugi svetski rat II*, Laguna, Beograd, 2014.
22. Georgij Konstantinovič Žukov: *Uspomene i razmišljanja I*, Globus, Zagreb, 1980.
23. Georgij Konstantinovič Žukov: *Uspomene i razmišljanja II*, Globus, Zagreb, 1980.
24. Giuseppe Boffa: *Povijest Sovjetskog Saveza I*, Otokar Keršovani, Opatija, 1985.
25. Giuseppe Boffa: *Povijest Sovjetskog Saveza II*, Otokar Keršovani, Opatija, 1985.
26. Gustav Vlahov: *Uređenje Sovjetskog Saveza*, Kultura, Beograd, 1945.
27. Hagen Schulze: *Kratka njemačka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2012.
28. Henry Kissinger: *Diplomatija*, Golden marketing, Zagreb, 2000.
29. Herbert Marcuse: *Sovjetski marksizam: kritička analiza*, Globus, Zagreb, 1983.
30. Isaac Deutscher: *Staljin: politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977.
31. James Bunyan/ Harold Henry Fisher, *The Bolshevik revolution 1917-1918: documents and materials*, Stanford University Press, Stanford, 1961.
32. Karen Armstrong: *Bitka za boga; Fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
33. Maks Hejstings: *Katastrofa II: 1914.- početak kraja*, Laguna, Beograd, 2014.
34. Maks Hejstings: *Pakao: svet u ratu 1939-1945. I*, Laguna, Beograd, 2013.
35. Maks Hejstings: *Pakao: svet u ratu 1939-1945. II*, Laguna, Beograd, 2013.
36. Martin McCauley: *Rise and fall of Soviet Union*, Routledge, New York, 2013.
37. Michael Kort: *A Brief history of Russia*, Facts on file, New York, 2008.
38. Michael Sayers/ Albert Kahn: *Tajni rat protiv Sovjetske Rusije*, Kultura, Beograd, 1949.
39. Novica Vojinović: *Lenjin i stvaranje sovjetske države*, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1970.
40. Obolenski Dimitrije/ Oti Robert: *Istorija Rusije*, Clio, Beograd, 2003.
41. *Oktobarska socijalistička revolucija*, Jugoslovenski zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja, 1967.
42. Pero Požar: *Sporazum Hitler- Staljin*, Stvarnost, Zagreb, 1986.

43. Peter Kenez: *A history of the Soviet Union from the beginning to the end*, Cambridge University Press, New York, 2006.
44. Pjer Bue/ Emil Temim: *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936-1939*, IK Filip Višnjić, Beograd, 2016.
45. *Povijest Njemačke*, Barbat, Zagreb, 1999.
46. Roj Medvedev/ Žores Medvedev: *Nepoznati Staljin*, NNK, Beograd, 2012.
47. *Sovjetska zemlja*, Kultura, Beograd, 1948.
48. Steven Zaloga: *The Red Army of the Great Patriotic War 1941-54*, Osprey publishing, Oxford, 2001.
49. Sun Cu: *Umijeće ratovanja*, Nova knjiga, Podgorica, 2013.
50. Šarl Senjobos: *Uporedna istorija evropskih naroda*, Dereta, Beograd, 2013.
51. *Teaching contemporary southeast European history I*, CDRSEE, Thessaloniki, 2016.
52. *Velike bitke: od Buga do Moskve: memoari sovjetskih generala*, Stvarnost, Zagreb, 1964.
53. Vilijam L. Širer: *Uspon i pad Trećeg rajha IV*, Znanje, Zagreb, 1977.
54. Walter S. Dunn: *Stalin's Keys to victory: The rebirth of the Red Army*, Praeger security international, London, 2006.
55. Winston Churchill: *The Second world war V, Germany drives East*, Cassell, London, 1965.
56. Željko Fajfrić: *Ruski carevi*, Tabernakl, Sremska Mitrovica, 2012.